

РІДНЕ СЛОВО

ЧИТАНКА
ДЛЯ ДРУГОГО РОКУ НАВЧАННЯ

Ф. ПОШИВАЙЛО

Видання Відділу Освіти
Міської Управи м. Полтави
1942 р.

Ф. І. ПОШИВАЙЛО

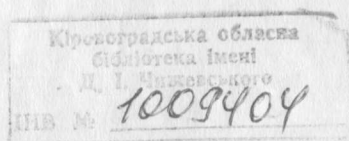
Олег Табурієнко

Полтава, Обриши 35.

РІДНЕ СЛОВО

ЧИТАНКА

ДЛЯ ДРУГОГО РОКУ НАВЧАННЯ

ВИДАННЯ ВІДДІЛУ ОСВІТИ МІСЬКОЇ УПРАВИ

М. ПОЛТАВА

1942 РІК

Дозволено цензурою
12 січня 1942 року.

І. В ШКОЛІ І ДОМА

Учітеся, брати мої,
Думайте, читайте,
І чужому навчайтесь,
Й свого не цурайтесь.

Т. ШЕВЧЕНКО.

До школи!

В школу, дітоньки, збирайтесь!

Півник вже співа давно.

Моторненько одягайтесь.

Сяє сонечко в вікно.

І людина, й звір, і пташка, —

За роботу всі, за діло;

З ношею повзе комашка

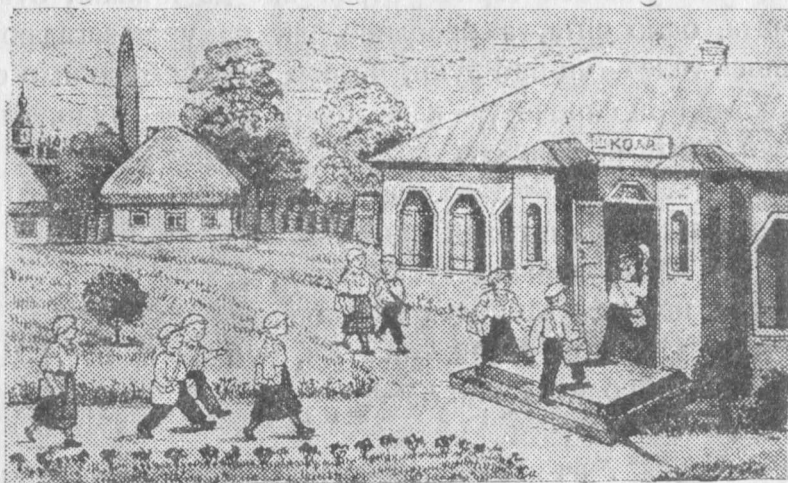
І бджілки вже загуділи.

Світле поле, ясні луки,

Ліс прокинувся й шумить;

Дятел носом стука, стука;

В даліні ракша кричить.

Вже рибалки тягнуть сіті;
В лузі он коса дзвенить...
Помоліться й в школу, діти!
Бог лінитись не велить.

Шана й дяка.

Тим, що в поле йдуть орати,
Що плуги й серпи кують,
Що будують теплі хати,
Пишуть книги нам читати,
З шкіл науку подають, —
Шана й дяка тим велика
Од людей на вічні віки.

Школяр.

Миколка такий школярик гарнесенький був: су-мирненький, соромливенький, млявенький. Та ще ж такий чорнобривенький, білолиценький, носик невеличкий, щічки круглесенькі, ще й чубок кучерями. Воно й училось гарно. Страх яке до книжки було: чита, одно чита, а особливо, як на урок загадають щось таке — чи про луки, чи про ліс. Ну й любило се!

— Мій синочку, — каже було мати, — гляди, слухай учителя, учись...

— А вчись, — додає батько, — звісно, вчись. Ану, сюди книги. Багато вивчив уже?

— Отсю вивчив і сю, а сю... ось поки, — показує пальцем Миколка батькові.

— Ото по бублик той? Ач, бублик який... Що воно за бублик такий?

— То „О“.

— „О“? ач яке! А то—далі? Що за кочерга така?

- То „Г“.
- Ач яке! А картинки є тут?
- А є... ось, — знайшов Миколка.
- Ач які... А то ж що за копиці такі?
- То хмара. А знаєте, тату, хмара з чого?
- Хто його зна...
- А я-знаю... з води... парою йде вгору.
- Ач який... і он про що зна.
- Я ще й про блискавку й про грім знаю. То електричество... з землі набирається в спеку та й креше там і грюка.
- Батько так дивиться на нього, а мати:
- Який, а ще ж тільки другу зиму в школі він.

Читанка й граматка.

Раз на покуті лежали
Читанка й граматка;
З дива доброго між ними
Почалася сварка.
Гордовито почала
Читанка граматці:
„Чого тобі тут лежать,
Зо мною рівняться?
Ти така собі мала...
Й толком не багата.
Чи не думаєш бува,
Стать за панібрата,
Такій мудрій, як от я?“
— Не думаю сього я, —
Так граматка одказала: —
Ти велика, я маленька,
Ти заможня, я бідненька, —
А тебе не прочитають,
Як раніш мене не визнають.

- Приказки.** 1. За школярську науку цілуйте, діти,
батька й матір в руку.
2. Вчися азбуки, прийде хліб у руки.
3. Ліпше сороці без хвоста літати, аніж
письменному уміти читати, а не уміти
писати.

Загадка.

Бачить — не бачить,	Часом захоче —
Чути — не чує,	Правди навчає;
Мовчки говорить	Часом жартує,
Добре мудрує.	Всіх звеселяє.

Петрусь.

Сьогодні Петрусь прокинувся зарані. З нетерплячкою жде, поки мати спече перепічку. Він уже ретельно вимився до пояса, почистив добре зуби щіточкою, чепурненько поскладав до торбинки книжки та зшитки.

„Чи скоро, мамо?“

— Та чого це ти рвешся, ще ж рано...

Що там у вас таке, що й дома не всидиш? — питає мати.

„Ой, мамо! Вчора Дмитро Васильович так умовляв усіх учнів, щоб вони марно не гаяли часу. Ми ж цього року навчання почали з запізненням“.

Перепічка готова. Петрусь похапцем бере її й виходить із хати.

Сусідський Миколка ганяє голубів.

— Петрусю, дивись, дивись, як глинястий через крило, брат, о! — кричить Миколка. Хочеться й Петрусеві поганяти голубів. Він на хвилину спиняється, але зараз же звертається до Миколи: „Ходім до школи. Хіба ти забув, що вчора говорив учитель?“ Миколка деякий час вагається, але дивиться, що Петрусь рушив, кидає голубів і собі поспішає до школи.

Приказки. Ученому світ, а неученому тьма. Аз - буки
— бери граматку в руки.

Скільки літер у граматці?

Розкричалися на дворі
Всі гуски, курки й качки,
Що немає їм спокою
Від хазяйської дочки.

Відколи учитись стала,
Запаніла так, що край:
Перше з ними — як гуляла!
А тепер і не займай.

Тільки візьме в руки книжку,
Сяде тихо край вікна,
Все читає нишком книжку,
Наче зовсім не вона.

Півень став посеред двору,
Крикнув: „Ку - ку - ку - ріку:
Ось послухайте мене ви,
Я скажу вам річ таку:

Це вона гордує нами,
Ось у чому таїна, —
Я довідався од мами, —
Знає літери вона“.

Враз качки загомоніли:
„Ач, тепер вона яка.
Хоч ми в школу не ходили,
А теж знаєм „ка - ка - ка“.

Гуси витягнули шиї
І сказали: „Еге - ге,
Хоч нас в школі не учили,
А й ми знаєм „ге - ге - ге“.

„Ой, не вір діткам ніколи, —
Котик тут з жалем сказав, —
Хоч не бігав я до школи,
А теж знаю „няв - няв - няв“.

І корівка каже: „Мати
Мене кинула саму,
Я не вчилася читати,
А теж знаю „му - му - му“.

Кінь озвався: „До читання
Не було в мене снаги,
А й я знаю привітання:
„Ігі-гі-гі-ігі-гі“

І собака зажурився:
„Чи ж її я не кохав,
Правда, в школі не учився,
А все ж знаю „гав-гав-гав“.

А курчаточка дрібненькі
Теж белькочуть і собі:
„Нас не вчила в школі ненька,
А й ми знаєм „пі-пі-пі“.

Брязь, — віконце відчинилось
І озвалася з вікна
Гарна дівчинка товстенька —
Зрозуміла все вона:

„Ви чого там галас зняли, —
Ну, не сором вам усім, —
Скільки літер у граматці,
А згадали тільки сім.

Ну, то йдіть тепер від мене
І живіть собі в хліві:
Ви всі разом сім згадали,
А я знаю тридцять дві“.

Загадка.

Біла рілля, чорне насіння, хто вміє — посіє, хто
знає — той одгадає.

Пилипко.

Був хлопчик, звали його Пилипом. Один раз зібрались хлопці в школу; Пилип узяв шапку, хотів і собі йти. Мати побачила і спитала: „Куди се ти, Пилипку, зібрався“? — „У школу“. — „Ти ще малий — не ходи“, сказала мати і не пустила його з хати. Хлопці пішли в школу. Тато ще зраня поїхав в ліс, мати пішла на поденну роботу. У хаті була баба та й вона заснула. Пилипкові стало скучно. Почав він шукать шапку; своєї не знайшов, узяв стару батькову та й пішов у школу.

Школа була за селом, коло церкви. Поки Пилипко йшов по своїй вулиці — собаки його не займали: вони його знали. А коли він вийшов на чужий куток, — де взялась Кудла, забрехала, а за Кудлою, Бровко — здоровенний такий собака.

Пилипко припустив бігти, а собаки за ним. Пилипко став кричати, спіткнувся та й упав. Вийшов якийсь чоловік з двору, прогнав собак та й питається: „Куди се ти, хлопчику, сам один розігнався? Пилипко нічого не сказав, підібрав поли і пустився бігти, що було духу. Прибіг він до школи. На рундуці нікого, а в школі гудуть хлоп'ячі голоси. На Пилипка напав страх: „А що, коли учитель прожене мене?“ Він став роздумувать, що йому робить. Піти назад, додому — собак страшно, іти в школу — учителя страшно.

Ішла біля школи баба з відрами та й говорить: „Усі учаться, а ти чого тут стоїш?“ Пилип і пішов у школу. В сінях зняв шапку і причинив двері. Школа була повнісінька дітей. Усі кричали кожен своє, а учитель у червоному шарфі ходив посередині. „Ти чого там? — закричав він на Пилипка. Пилипко

ухопився за шапку і нічого не говорив. „Та хто ти?“ Пилипко мовчав. „Ти німий може?“ Пилипко так налякався, що не міг говорити. „Ну, то йди додому, коли балакати не хочеш“. А Пилипко і рад би що сказати, та в горлі у нього з ляку пересохло. Він глянув на учителя та й заплакав. Тоді учителеві жалко його стало. Він погладив його по головці, спитав у дітей, чий се хлопчик.

— Та се ж Пилипко, Костюків брат; він давно просився до школи, а мати його не пускає, так він і втік.

— Ну, сідай на лаву коло брата, а я вже попрошу твою матір, щоб вона пустила тебе у школу.

Учитель почав показувати Пилипкові літери, а Пилипко їх уже знав і трошки читати вмів.

— А ну, з яких літер складається твоє ім'я?

Пилипко сказав: пе-и-пи, ле-и-ли, пе-ка-опко.

Всі засміялись.

— Молодець, сказав учитель. — Хто тебе учив читати?

Пилипко насмілювався і сказав: „Костюк. Я бідовий, я зразу все второпав. Я — страх який тямкий“.

Учитель засміявся і спитав: „А молитов ти знаєш?”

Пилипко одказав: „знаю“ і почав говорити „Богородицю“. Тільки кожне слово він перевертав по своєму. Учитель зупинив його і сказав: „Ти підожди хвалитися, а спершу повчись...“.

З того часу Пилипко став ходити з хлопцями до школи.

Брудненький зшиток.

У бруднесенькому зшитку
Літери жили:
Тільки й мали спокій влітку,
Зиму ж всю ревли.

Їхня мама невеличка —
Галя — куций ніс, —
Книжки більш любила річку
Сонце, поле, ліс.

І жалілись на дитинку
Літери гуртом:
„Нам криву зробила спинку;
Нас — з якимсь хвостом,
Нам тире забула дати,
Нам дашки й крапки...
Ах яка недобра мати,
Бідні ми дітки!“

Поперед усіх сиділо
Товстелезне „А“,
Надовкола поглядало
Наче та сова.

„Д“ закинуло голівку
Геть зовсім цабе,
Мов гусак тягнуло шийку
Недоладне „Б“.

„Е“ скрутилось, мов курчатко,
„Р“ став сторчака,
Витинало рученятка
Кривобоке „К“.

„Ц“ і „Щ“ десь загубили
Хвостики свої,
І штовхались, і тремтіли
Куцоніжки „І“.

„Т“ стрибало по лінійках,
Мов мале лоша.
Аж на трьох кривеньких ніжках
Довжелезне „Ш“.

Надійшла тут мама Галі
І сказала їм:
„Ви самі недобрі, злії,
Сором вам усім.

У моєї рибки - доні
Рученька мала,
Через те списать вас добре
Галя не змогла.

Але майте лиш терпіння,
Перелине час, —
І маленьке це створіння
Гарно спише вас“.

І справдилося слово мами:
Перелинув рік,
Не зосталось між рядками
Літерок калік.

Всі зробилися тоненькі,
Гарні та малі,
По рядочках рівно стали,
Наче москалі,

Й на папері на біленькім
Запишались так,
Як у житі зелененькім
Червоненький мак.

Окуляри.

Старий дяк наш оце як читає, зараз окуляри на очі надіва та ще й додає: „От гарна вигадка оці окуляри: якби не вони, то не міг би я тепер читати“.

А був у нас 'один парубок, Корній,—такий, як то кажуть: з дуба вигнався, а розуму нема. Він те й почув, що дяк казав, та й дума собі: „Е, стій, це коли так, то й я письменний буду“.

Прийшла неділя,—базар у місті. Ото Корній уже й їде до міста і зараз розпитавсь, де там тії окуляри продаються, та туди. Прийшов. „Дайте,—каже, мені окуляри“. Крамар йому їх, мабуть, десятків зо два висипав. „Вибирайте“, каже.

Почав Корній вибирати,—узяв, які там ближче лежали, настромив їх на ніс та й каже: „А чи нема у вас книжки якої?“ Купець дав. Розгорнув Корній книжку, дивиться крізь окуляри, — нічого не розбира“. „Ні,—каже,—це не гарні“.

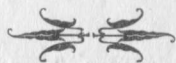
Узяв інші, подивився крізь ті — знов нічого не розбере. Далі ще одні, треті і так усі перебрав, а ніяк

не прочита. „Що це, — каже купцеві, — у вас окуляри неписьменні“.

Купець здивувався: „Як, — каже, — неписьменні? Та ти сам, хлопче, чи письменний же?“ А Корній йому: „От розум у вас. Та якби я був письменний, то навіщо б я й окуляри купував“.

Приказки. Чого Івась не навчиться, того й Іван не буде знати. Шануй учителя, як родителя.

Баю - баю.

Мати сина колихала;

Кохуючи співала:

„Ніч заходе, треба спати, —

Коло тебе рідна мати.

Я тебе нагодувала,

І сповила, і приспала;

Колишу тебе й співаю:

Спи, дитино! баю - баю!

Геть від нас усяке лихо;

Хай круг тебе буде тихо!

Над тобою я співаю:

Спи, дитино! баю - баю!

Спи ж, нехай Господь з тобою.

Ніч покрила землю млою.

Я не сплю, тобі співаю:

Спи, дитино! баю - баю!

Дідусь.

Зовсім постарів і ослаб дідусь. Він погано бачив, погано чув; руки й ноги тремтіли в нього від старості: несе ложку до рота й борщ розхлюпає. Не подобалось це синові й невістці: перестали вони батька з собою за стіл саджати; заховали вони його на піч і стали годувати з череп'яної миски. Затряслись руки у дідуся, миска впала й розбилась. Ще дужче розгнівались син і невістка: стали вони годувати батька із старої дерев'яної миски.

У дідусевого сина був свій маленький синок. Сидить раз хлопчик долі і складає щось таке з трісочок.

„Що ти робиш, дітусю?“ спитала у нього мати.

— Коробочку, — відповідає дитя: — ось коли ви з татусем постарієте, я й буду вас із дерев'яної коробочки годувати.

Переглянулись батько й мати, почервоніли.

Годі з того часу дідуся на піч ховати та з дерев'яної миски годувати.

Зайчики.

Спи, мій малесенький, спи мій синок!

Я розкажу тобі безліч казок.

Нащо-ж ти віченьки знову розкрив?

Спи, моя пташко, — то вітер завив.

Стогне і виє уже він давно,

Б'ється і стука у наше вікно...

Холодно зараз в лісах і лугах.

Все потонуло в глибоких снігах.

Бігають зайчики, мерзнуть — тремтять,

Затишок хочуть собі відшукать.

Ось вони вгледіли — кущик стоїть —
Тільки давно вже лисичка там спить.
Ринулись знову кудись на грядки, —
Ой! Там ночують сьогодні вовки.
Краще ви в поле біжіть, за лісок, —
Знайдете там ви соломи стіжок.
Глибше зарийтесь, зарийтесь в снопки, —
Щоб не знайшли вас голодні вовки.

На цвинтарі.

На цвинтар зайшло самотнє,
Плачучи, дитя, —
Квіти ярі з гробу рвало
Бідне сиротя,
„Не зривай, дитинко, цвіту,
Що он там росте,
Бо мерлець *) по них до тебе
Уночі прийде“.
З ясным усміхом сирітка
Відповідь знайшла:
„Я ж і хочу, щоб до мене
Матінка прийшла“.

Зорі.

Мамо, люба, глянь, як сяють
Ясно зорі золоті!
Кажуть люди, то не зорі:
Сяють душі то святі.

*) Мерлець — мертвяк.

Кажуть: хто у нас на світі
Вік свій праведно прожив,
Хто умів людей любити,
Зла ніколи не робив —

Бог того послав на небо
Ясно зіркою сіять.
Правда, мамо, то все душі,
А не зорі там горять?

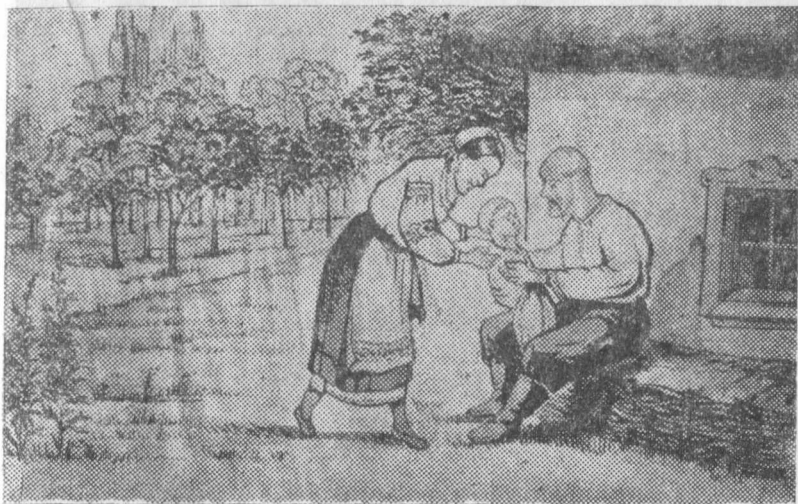
Так навчи ж мене, голубко,
Щоб і я так прожила,
Щоб добро робити вміла
І робить не вміла зла.

Щаслива сім'я.

Під горою,
Між вербами та над водою
Біленька хаточка; сидить
Неначе й досі сивий дід
Коло хатиночки і бавить
Хорошее та кучеряве,
Свое маленькое внуца.
... Вийшла з хати
Веселая, сміючись, мати,
Цілує діда і дитя —
Аж тричі весело цілує,
Прийма на руки і годує
І спать несе; а дід сидить
І усміхається...
І нищечком старий прокаже,
Перехрестившись, „Отче наш“...

Крізь верби сонечко сіяє
І тихо гасне... День погас,—
І все почило... Сивий в хату
І сам пішов відпочивати.

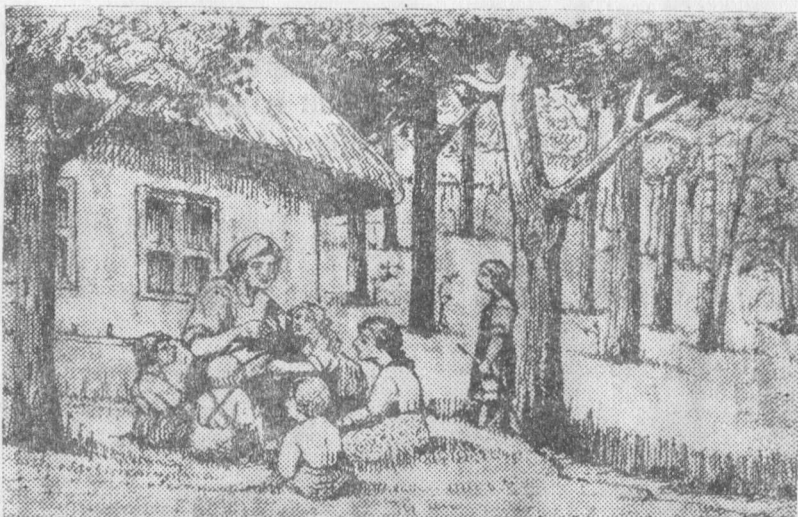
Як зачалася молитва „Отче наш“.

Одного разу, як Христос молився і перестав, підійшов до нього ученик його і сказав: „Господи! навчи нас молитися, як [он Іоанн навчив своїх учеників“

Христос їм відповів: — Коли ви молитесь, то моліться так:

Отче наш, що еси на небесах, нехай святиться ім'я Твоє, нехай прийде царство Твоє, нехай буде воля Твоя як на небі, так і на землі; хліба нашого повсякденного дай нам сьогодні, і прости нам провини наші, як і ми прощаємо винуватцям нашим; і не вводь нас у спокусу, але визволь нас від лукавого. Бо Твоє єсть царство й сила й слава по-віки вічні, амінь.

Бабуся.

Серед гаю, під горою
Старий дуб стоїть;
Слід кореня того дуба
Криниця дзюрчить:

Дзюрчить - біжить криниченька,
Наповня ставок;
Над тим ставком похилився
Вишневий садок.

Похилая хатиночка
З садка визира;
В тій хатинці проживає
Бабуся стара.

Сама собі, як мизинець,
Кругом гай шумить.
Полягла трава висока:
Нікому косить.

Чий же то в траві високій
Протоптаний слід?
Носять діти - унучата
Бабусі обід.

Як водиця із під дуба
У ставок біжить,
Так бабуса з маленькими
Дітьми бубонить.

Дбайте про чистоту й здоров'я!

Рідний брат поросяткові.

Один хлопчик був дуже неохайний. Книжки й зшитки валялися в нього на долівці, чоботи — на лаві, шапка й свитка під лавою. Він не любив умиватися, під носом завжди відлига, рукава заялозені, як у шмаровоза, на руках хоч гречку сій, ноги поперепалися, нігті, як пазури.

Раз до нього в хату завітала Охайність.

— Так далі не може бути, — сказала Охайність. Це просто таки гидота. Вийди звідцільа й побудь із своїм братом, поки я приберу в твоїй кімнаті.

— В мене нема брата, — каже хлопчик.

— Є, — сказала Охайність, — ти може й не знаєш його, але він тебе зараз пізнає. От іди в садок і пожди, він скоро до тебе прийде.

— Ти жартуєш, — сказав хлопчик.

Проте пішов у садок і почав ждати.

Незабаром з'явилась білка.

— Чи не ти часом мій братік? — питає хлопець.

Білка оглянула неохайного хлопчика, відвернулася та й каже:

— Ні. В мене чистий та м'який кожушок, гніздечко в мене гарне, в ньому чисто, все прибране, діточки мої вмиті, вичесані, добре виховані. Мені було б навіть образливо звати тебе своїм братом.

Побігла білка, а хлопчик сам zostався.

Через деякий час прилітає пташка.

— Чи не ти мій братік? — питає нехлюя.

— О, ні, — відповідає пташка. У всьому садку ти не знайдеш у мене й одного пір'ячка, яке б лежало не там, де треба. Яечка мої такі гладенькі, ніжненькі, що всі дивуються. Бра-а-тік! Ще що вигадай. Яке нахабство!

Повернулася, настовбурчила своє пір'ячко й полетіла пташка.

Дивиться нехлюя — біжить котик-вуркотик.

— Чи не ти мій братік? — питає хлопець.

— А як же, — відповів вуркотик. Я цілий ранок на сонечку вмивався, а глянути на тебе, то відразу видко, що ти й близько до води не підходив. Я дякую долі, що в родині моїй не водяться такі, як ти. Подивись но ти в дзеркало й сам побачиш, що ти не можеш бути моїм братіком.

Махнув котик хвостом і подався далі.

Біжить до нехлюї поросятко. Хлопчик зовсім не хотів питати, чи не буде поросятко його братіком, але те й не дожидало, щоб його запитали.

— Ох, ти, мій братіку коханий! — здалеку ще захрюкало поросятко.

— Який я тобі брат? — каже хлопчик.

— Як то який? З усього видно, що ти мій брат. Правда, я не можу тобою пишатися, але родича легко пізнати. Ходімо, братіку, на смітники, у суточки. Там така чудова баюра та ще й з пахощами.

— Мені зовсім не подобається валятися в болоті, — відказав нехлюя.

— Хтось тобі таки повірить, — сказало поросятко. Подивись на свої руки, рукава, вуха, обличчя... Ходімо, коханий братіку! А там я вділю тобі помиїв на вечерю, як їх у мене буде більше, ніж можу я з'їсти.

— Мені не треба свинячих помиїв, — обурено відказав хлопчик, і сльози вже виступили на його очах.

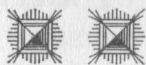
Якраз у цю мить з'явилась Охайність і каже:

— Твою кімнату й твої речі впорядковано. Порядок і надалі повинен у тебе бути. Ну що ж, підеш ти з своїм братіком, чи вернешся зі мною додому й з сьогоднішнього дня станеш охайним хлопцем?

— З тобою, тільки з тобою! — радо закричав хлопчик і схопив Охайність за полу.

Поросятко захрокало й побігло, промовляючи:

— Не будемо жалкувати. Більше помиїв мені дістанеться.

За компост.

Влітку на селі так часто хворіють діти: на бігунку, різачку або кривавий пронос та інші хвороби. Чому це так? Тому, що ми дуже неохайні. Подивіться на дворище. Помії виливають, де прийдеться; там валяється дохла курка, а іноді й кішка або собака; двір повен сміття та кізяків від свиней, курей, худоби.

А все це могло б бути не на шкоду людині, а на користь. Для цього треба обрати місце десь у дворі,

зробити піддашок (покрівлю), насипати під тією покрівлею шар сухої землі. На цей шар виливати помий, зносити сміття, всякі покидьки. Коли земля вся просякнеться помиями, зверху насипають новий шар сухої землі. Так у нас буде й подвір'я чисте, і дуже добре угноєння, що зветься компост. Кожна родина за рік може мати компосту 20—25 тонн і вистачить його на гектар землі.

Завдання.

- 1) Прочитайте цю статтю дома батькам.
- 2) Зробіть із батьками у себе невеличку компосну яму, хоча б для городу.

Збирайте попіл!

Крім гною, компосту, штучних добрив землю можна угноювати ще попелом.

Небезпечний приятель.

У Сергійка нерозлучний приятель — це його собака Бровко. Він і виріс разом із Сергійком. Чи до річки біжить купатись Сергійко, й Бровко за ним, чи корову пасти — й там Бровко гасає. Навіть, коли Сергійко почав ходити до школи, — й туди Бровко проводжав його. Сяде було коло ґанку й жде, доки скінчиться навчання, виглядає Сергійка. А й радий же, коли з'являється він, стрибає, лиже руки, обличчя...

Якось улітку змінився Сергійко, помарнів увесь, каже, що його нудить, кволий якийсь став.

„І що воно за знак?“ жаліється мати: „і їсть же наче добре й роботою його не приневолюємо, а так знівечився хлопець“.

Бабуся, та була почала говорити, що це пристріт, а може сонячниці і радила звернутись до баби Явдохи, — вона відшепче. Але батько повів хлопця до лікаря. Лікар оглянув хлопця раз, звелів звернути увагу, як він до вітру ходить, чи нема там глистів. Так і є — глисти.

Пішли з матір'ю до лікаря.

„І де вони могли взятись? Ні в кого ж наче й дома нема їх, і в хаті в нас чисто, і жа прикрита“, — говорить мати.

— А собака й кішка є? — питає лікар.

„Та є ж там і кішка й Бровко, з яким не розлучається Сергійко“.

— Отож звідти й глисти, — говорить лікар: — У котів і собак у більшості є глисти. Коли вони полижуть наші руки, а ми не поміємо їх і сядемо їсти, то в наші кишки разом з їжею попадуть і яєчка глистів, що пристали до рук, а потім до хліба зі слиною собаки або кішки.

Отже треба поводитись дуже обережно з нашими приятелями — собаками та кішками. Не давати їм лизати наші руки та обличчя і взагалі менше торкатись до них руками.

Лікар приписав ліки. Мати подякувала лікареві, й вони пішли додому.

Осінь.

„Спас — то осіннє свято“, „Прийшов Спас — держи рукавиці про запас“, кажуть приказки. І справді, близько коло Спаса починається осінь. Сонечко хоч і ясно ще світить, та вже гріє мало: надворі робиться все холодніше. Дні стають короткі, зате ночі робляться все довші і довші. Листя на деревах пожовкло і опадає додолу, — в лісі попід деревами лежить товстий шар сухого листя. Птиці вже полетіли в ірій, zostалися тільки горобці, сороки, ворони та інше птаство, що буде в нас зимувати. Починають дощі йти осінні — холодні та довгі. „Восени, — кажуть, — обмок, як вовк, обкис, як лис, а змерз, як пес“. Тепер на селі менше роботи в полі, але чимало біля дому. Треба зорати на озимину й на зяб. Підготувати зерно до нового посіву, бо „яке хто посіяв, таке і збиратиме“. Чимало роботи в саду й огороді.

А хату й обору теж треба підготувати до зими. Все ж змолотивши хліб та впоравшись із озиминою, люди трохи відпочинуть від літньої важкої праці.

Весело доброму господареві восени, — всього в нього багато: хліба, городини, овочів. Спочиваючи, люди справляють восени весілля: скрізь по селі чути, як гуде бубон, грає скрипка та співають весільних пісень.

Але потроху й осінь минає, починає вже на зиму звертати. Встанеш вранці, — аж надворі всі калюжі позатягало тоненькою кригою. То знак, що скоро почнеться зима.

Приказки. У Пилипівку день до обіда. Восени й горобець багатий.

Восени.

Любі мої дівчатонька!
Невесело гулятоньки,
Ходить осінь бабусенька,
В неї плахта жовтюсенька;
Туга плине садочками,
Дзвонить ніби дзвіночками:
То листячко тріпочеться, —
Вмирать йому не хочеться...
А осінній вітер віє,
Туманами сіє, сіє...
Хай він сіє! Не плачемо,
Що там буде, — побачимо

Журавлик.

На болоті біля річки,
Там, де вогко тхне теплом,
Ми знайшли кумедну птичку
Із пораненим крилом.

Довгі ноги, сірі крила,
На голівці чорний чуб.
Ще й глядить на нас несміло:
„Ой болять... Не полечу“...
Що ж тут бідній пташці мучитись?
Краще хай у нас живе.
І лишився в нас приручений
Довгоногий журавель.
Тільки осінь ліс прикрасила,
Хмари в небі попливли,
Потяглися попід хмарами
В дальній вирій журавлі.
Потяглися понад кручами,
Понад простором степів...
І журавлик наш приручений
Також знявся і полетів.
Прощавай, лети, журавлику,
Наш крилатий журавель!
Понад морем, де кораблики,
Понад спекою пустель.
Повернись весною здалека,
З теплих сонячних земель.
Повернись до нас, журавлику,
Наш крилатий журавель!

Жолуді та кавуни.

Хлопець досхочу набігався по лісу і ліг під дубом відпочити; бачить, а на дубі жолудів сила. Ось він і дума: „Дивне діло: на такому величезному дереві такий маленький овоч росте. От кавун буває часом з відро завбільшки, а росте на тоненькій стеб-

лині. Диво та й годі! Як на мою думку, то краще вже кавунам рости на дубові, а не жолудям.

Коли це як повійне по дереву вітер, — так жолуді й посипалися з дуба. Один улучив хлопцеві у самісінький ніс та так же здорово. Хлопець як скочить та за ніс рукою та спід дерева навітки!

— Ні, — каже — не дуже гарно було б, якби оце на дубові кавуни росли.

По гриби.

День сонячний, свіжий, осінній. Весело біжимо ми стежкою до лісу. Ось ліс уже близько. Ми прийшли в ліс не просто гуляти, а збирати гриби.

Розбрелися лісом, сміємось, гукаємо один одного. А самі раз-у-раз нахиляємося, щоб зірвати свіженький грибок. Ось уже й кошики повні.

Зібралися ми знов на узліссі і хвалимось: „Ось у мене скільки! Дивіться—це маслюки. Які вони слизькі, темноголові, а під шапкою біла плівка. А це найкращий — білий гриб, над усіма грибами гриб“. — А ось опеньки, у них ніжки тоненькі.

„Подивіться, які лисички жовтенькі, пахучі. А сироїжки різнобарвні грибки: з червоними шапочками, і з сірими, і з жовтими...“

Багато в кожного грибів. Чомусь і маленька Марійка так пишається. Може в неї найбільше грибів?

„Ні, в мене небагато. Тільки ж зате грибки які гарні та великі! Червоні, ще й з білими краплинами на шапочках.“

Заглянули ми до Марійки в кошик, а там лежали великі мухомори.

Зелені рослини.

Оксанка дуже любить квіти. Влітку найкращою розвагою для неї було ходити по луках, по гайках і збирати пахучі квіти. Коло хати в неї гарнесенький квітничок, а в хаті на вікнах стоїть багато різних рослин у горщиках. Вона сама доглядає їх.

Коли почалися заняття в школі, Оксанка прийшла в клас з великим пучком осінніх квітів. Це вона назбирала їх, ідучи до школи.

„Вони ж пов'януть“, — сказала Катря.

— Ні, я їх поставлю у воду, — відповіла Оксанка і справді найшла десь баночку й поставила квіти на вікно в класі.

Інші дівчатка й хлопці теж приносили з собою квіти в школу й ставили в баночках і склянках на вікнах.

Та ось почались холоди. Вже не стало по луках і при дорозі веселих квіточок.

Почалися холодні дощі, трава пов'яла, жовте листя облетіло з дерев.

Нема квітів на вікнах у школі.

Одного ранку бачимо: прибігла Оксанка до школи весела і щось принесла, загорнене в газету. Розгорнула, а це горщечок з зеленою рослиною. Поставила на вікні, — і знов стало ніби веселіше в класі.

„Слухайте, — каже Катря: „у нас же мало не в усіх є вдома різні рослини. Попросимо в батьків та принесемо до школи по горщику, от гарно буде!

На другий день мало не всі прийшли з зеленими рослинами. Хто приніс маленьку герань (калачики), хто бальзамін, хто помаранчу, що виросла з посаженого в землю зернятка. А Юрко навіть справжню пальму приніс, — це його старша сестра теж колись

зерно з фініка посадила, а вона така гарна й велика виросла.

Зелено тепер у нас у класі. Всі ми пильно доглядаємо квіти, Оксанка тут найперша.

Корінці й вершечки.

(Стара байка).

Заприятелював колись чоловік із ведмедем. Виришили разом город садити, а що виросте — нарівно ділити.

— Мені будуть корінці, а тобі вершечки, — каже чоловік.

Погодився ведмідь. Посадили вони картоплю. Восени викопав чоловік собі картоплини, а ведмедеві віддав самі стебла.

Не сподобалося це ведмедеві. Навесні він і каже: „Тепер уже я візьму собі корінці, а тобі вершечки“.

— Гаразд! — погодився чоловік і посадив огірки.
Знову зібрав чоловік собі гарний урожай, а ведмедеві їсти нічого.

„Ні, каже ведмідь: „візьму тепер вершечки, а тобі корінці.

— Та добре, нехай уже так буде, — погодився чоловік і посіяв буряки.

Бачить ведмідь, що йому саме бадилля припало, розгнівався й не схотів більше з чоловіком ділитися.

Дід і хлопці.

Дід садив у садку яблуні. Сказали хлопці старому: „Нащо тобі ці яблуні? Ти вже старий, а їм ще довго виростати. Не з'їси ти ні одного яблучка з них“.

Дід відповів: „Не все ж тільки собі робити. Як я не з'їм, то люди після мене з'їдять. Ще й спасибі мені скажуть“.

Струшені яблучка.

Побачив Остап, що дід бере кошика та йде в сад яблука здіймати.

— З якої, діду, яблуні, з великої? — не втерпів Остап.

— З великої, з великої, — відповів дід.

Як вихор, вилетів Остап з хати. Дід ще плентався, а Остап сидів уже на самісінькому вершку.

— Трусити, діду? — весело гукнув Остап.

— Не можна цієї трусити, — прокректав дід.

Але Остап сіпнув уже гілку й кілька яблук упало додолу. Після того Остап зліз, радий, що поміг дідові.

— Ех ти, в'юн,— почав дід докоряти унукові.— Ну, бери вже ці яблука, їж. А цих трое я собі візьму, за якийсь час побачиш, що з них буде.

Остап побіг, кусаючи яблуко. А дід узяв довгу рівну тичку, розколену вгорі на чотири різки, обережно почав підводити її так, щоб яблуко в різки входило; тихенько смикне тичкою яблуко догори, воно відірветься від дерева й застряне поміж різками. Дід бере тоді яблуко, обережно кладе його в кошик, щоб воно не стукнулося.

Минуло кілька часу. Побіг Остап до діда:

— Дайте, діду, яблучка.

— Якого ж тобі? Може того, що струсив? — посміхнувся дід. — Тільки не подивись попереду.

Дід вийняв ті яблука, що їх струсив Остап.

— Ну, голубе, дивись пильніше.

Остап глянув. На всіх яблуках якісь цяточки, а ті яблука, що дід здіймав, усі були чистенькі.

— От бачиш, — сказав дід. — Це в тому місці, де об землю вони вдарилися. А за якийсь час і гнити почнуть.

З того часу Остап був обережний з яблуками.

Яблунька.

Виросла в лісі маленька дика яблунька. Навколо неї росло багато великих яблунь та груш. Восени на їхніх гілках достигали кислиці. Діти приходили в ліс з торбами, збирали кислиці, а маленька яблунька дивилась і мріяла:

„Буду і я колись велика, на мені теж будуть яблука. Прийдуть діти, збиратимуть їх. От буде весело“.

Прийшов якось у ліс садівник з лопатою. Викопавав він маленьку яблуньку й поніс геть із лісу.

„Що ж тепер зі мною буде? — злякалась яблунька: „не доведеться мені вирости й побачити кислички на своїх гілках“.

Садівник приніс яблуньку додому й посадив у своєму саду.

Навесні він зрізав верхівку яблуньки й прищепив до неї гілку з найкращої яблуні, що росла в саду.

Яблунька росла собі далі під доглядом садівника й однієї весни рясно вкрилася цвітом.

„От і на мені зрештою будуть кислці“, зраділа лісова яблунька.

Але вона помилилась; на ній вирости не кислці, а чудові, смачні, рожеві яблука.

Гарбуз.

Ходить гарбуз по городу,

Питається свого роду:

— Ой, чи живі, чи здорові

Всі родичі гарбузові? —

Обізвалась жовта диня —

Гарбузова господиня:

— Іще живі, ще здорові

Всі родичі гарбузові. —

Обізувались огірочки —

Гарбузові сини й дочки:

— Іще живі, ще здорові

Всі родичі гарбузові. —

Обізвалась бараболя,

А за нею і квасоля:

— Іще живі, ще здорові

Всі родичі гарбузові.

Обізвалась морковиця, —

Гарбузова сестриця:

— Іще живі, ще здорові

Всі родичі гарбузові.

Як Сашко перелякався.

Пізно довелося Сашкові повертатися з села Солонівки додому. Батько посилав його до Карпенка по гроші, що той був винен. Карпенка не було дома, і Сашкові довелося ждати його аж до смерку. Вийшов Сашко за Солонівку, як уже стемніло, а додому ж 10 кілометрів. Насувається тепла, тиха й темна червнева ніч. Дорога йде спочатку степом, а тоді спускається вниз до лук. Під горою руїни. Тут, кажуть, колись було невелике село Качанівка, але, не за Сашкової пам'яті, качанівці кудись виїхали „на землю“, а село покинули на призволяще. Хати порозвалювались. Тепер тут тільки купи глини та цегли від розвалених хат та збоку де-не-де бовваніють пам'ятнички на забутому цвинтарі.

Сашко боявся цього місця. І тепер з острахом наближався до руїн. Поночі. Десь загукав пугач, повіяло вітерцем із лук.

Але що це? На Сашка від зруйнованих хат насувається повільно якась примара. Низьке, кругле, а очі горять, огняні очі...

Поховол Сашко, волосся дуба стало... А воно вже ось біля ніг... Сашко скрикує не своїм голосом і в нестямі падає на мару. Щось затріщало під ним, десь зникли огняні очі.

За кілька секунд опам'ятався Сашко. В руки колеться сухий жебрій,*) а збоку блиснули знов маленькі вогники.

Потроху оговтується Сашко й тепер уже йому ясно, в чому справа.

То просто вітерцем погнало старий, засохлий куш жебрію, а на ньому примостились два іванівських гробачки, що світяться вночі. То й були огняні очі, які так перелякали Сашка.

Завдання.

Розкажіть, чого ви перелякались колинебудь.

*) Сухий колючий бур'ян, що росте в степу.

ІІІ. СЕРЕД ЛЮДЕЙ

Які бувають люди.

В Німеччині на горах ліс росте. А гори там круті, високі, і дерево звезти ніяк не можна. То люди кидають колодку в річку, і дерево пливе до города верстов за двісті. І не було прикладу, щоб дерево дорогою пропало. Як трапиться, що хвилию його до берега приб'є, то хто побачить, одіпхне, щоб далі йшло, куди хазяїн призначив. У місті ж ті колодки вже переймають і продають за добрі гроші. Такі то совісні живуть там люди.

Федько.

Погана слава ішла по селу про Федька, що не любить він з чужим добром розминатись. Якось трапилось йому йти повз кузню. Коваль якраз викинув тільки що зроблену гарячу підкову стигнуть. Бачить Федько, підкова лежить, оглянувся, ніхто не дивиться. Він схопив підкову і хотів тікати, та як закричить. Такого репету наробив, що люди відусіль поприбігали, питаються, що бідному хлопцеві скоїлось, а як довідались, то такий регіт пішов, що

обпik Фeдькa гiрш пiдкoви. А кoвaль щe й дoдaв смiючись: „Тeпeр бyдeш, хлoпчe, знaти, щo чyжe дoбрo пeчe рyки“.

Брати.

Кoлись жили двa брaти, oбидвa жoнaтi. У мoлoдшoгo бyлo чeтвeрo дiтeй, a y стaршoгo дiтeй нe бyлo. Пiсля бaтькa вoни зeмлi нe дiлили, сiяли сyмiснo, a хaзiйствo нaрiзнo бyлo.

От oднoгo рaзy пoсiяли вoни хлiб. Хлiб пoспiв, вoни йoгo скoсили, зaвeзли i пoдiлили рiвнo нa кoжнoгo брaтa. Прийшлa нiч. Нe спитьсiя стaршoмy брaтoвi, i дyмa вiн: „Чи дoбрe хлiб пoдiлили? У брaтa сiм'я вeликa, йoмy нa дiтeй бaгaтo хлiбa трeбa. Пiду зaрaз, дoлoжy йoмy з свoгo хлiбa тaк, щoб вiн нe знaв“. I пiшов, i тaк зрoбив.

А мeнший брaт прoкинувсь yнoчi i тeж пoчaв дyмaти, чи дoлaдy вoни хлiб пoдiлили. I спaлo йoмy нa дyмкy: „Ми з жiнкoю oбoє мoлoдi, при здрoв'i, i дiти нa пoмiч рoстyть, є кoмy рoбити; a брaт oдин

з жінкою і кволіший за мене: треба йому хліба од себе докласти". Устав уночі і переніс з своєї частини у братову хліба.

Вранці дивляться брати: обидві частині рівні; здивувались брати, а нічого один одному не сказали. Другої ночі вони знов теж саме зробили не в один час і не зустрілись. І знову обидві частині рівні. І так багато разів вони один одному хліб носили, аж поки не зустрілись. Тоді дізнались брати, чого у їх хліба усе рівно було.

І так усе життя вони по братерському жили, один одному у всьому пособляючи.

Приказки.

1. Справедливого чоловіка Бог любить.
2. Хто по правді живе, тому й Бог дає.
3. По правді роби, по правді буде.

Робочі руки.

Людські руки з мозолями
Поважайте, любі діти,—
Де б ті руки перед вами
Не заходились робити...
Поважайте ж люд той, діти,
Чистим серцем, свято щиро..
Де громада терпить муки,
Там не будьте маничами,
Прикладіть до праці руки
Разом з темними братами.

Казка про роботящого цигана.

Була одна громада десь в якімсь селі дуже лінива до роботи. Пан їх хотів навчити, та добрим словом направити, та скликав було всю громаду. Зійшлася громада, та й циган собі за ними прийшов та помежи люди висунувся аж на самий перед. Пан вийшов до них та й зачав їм доводити, яка погана то та ліність, як вона до всього зла веде, яка то ганьба для громади і так далі. Нарешті питає їх: „Скажіть мені, на той приклад, хто межи вами знайшовся б, щоби відразу кварту горілки випив?“

А циган підхватив: я, пане!

— Хто у вас був би такий, що засів би та так відразу добру миску пирогів із сметаною іззів?

— „Я пане!“ вихопився знов той же циган.

— „Але не найшовся б межи вами, хто б за день півтори копи жита змолотив, зоколотував і вивіяв?“

А циган обертається до людей: „Ну, громадо, говоріть ви, я за себе досить говорив; чи мені все самому робити?“

Ледачий Гриць.

Грицю, Грицю, до роботи!

— В Гриця порвані чоботи.

Грицю, Грицю до телят!

— В Гриця ніженьки болять.

Грицю, Грицю, молотити!

— Гриць не здужає робити.

Грицю, Грицю, врубай дров!

— А Гриць щось-то не здоров.

Грицю, Грицю роби хліб!

— А Гриць — кахи, щось охрип.

Клим.

Байка.

Спитали Клима раз, яка найлучша птиця.

Чи чиж, чи соловей, чичітка чи синиця.

Голодний Клим озвався з-баса:

„Найлучша птиця — ковбаса“.

Голодний, бач, кумі —

Хліб на умі.

Будяк.

Хвалився коров'яку, надувшись будяк,

Що на троянду він походить колючками.

А коров'як сказав чванькові так:

Не колючками будь похожий, а квітками.

В німецькому селі.

Довелося мені днів з десять поблукати пішки по чудовому мальовничому куточку Німеччини, по берегах Ельби. Вздовж берега ріки вниз і угорі лежать села, простяглись поля, поля й поля. Зверху шпилів радісна картина — картина ситої праці. Еге ж, ситої праці. Всі поля, видима річ, добре угноєні й оброблені, шляхи перебувають в чудовому стані, — про наші польові дороги й не згадує; села, — спершу й сказати трудно, що це справді село чи місто. По наших Кобеляках, Миргороді, Василькові й інших повітових містах це були б одні з найкращих улиць.

Дорога до села на верству спереду і ззаду обсаджена вишнями, біля кожного дому великі садки. Іду до села вишневою алеєю. Деревя червоніють вишнями. Біля одного дерева приставлена драбина і зверху на ній парубок з кошиком на руці стриже ножицями ягоди.

„Чиї це ягоди“?

— Наші сільські. —

„Спільні“?

— Ні, кожен господар має свої дерева. —

„Як же дерева тут, при дорозі? Хіба інші ягід не рвуть“?

— „Як це рвуть“? здивувався німець і накинув на мене таким питально-підозрілим поглядом, що я поспішив зняти шапку й піти далі.

Ідучи, я сміявся із здивування німецького парубійка. Він не розуміє, як це „рвуть“. Перенести б його з вишневої алеї при дорозі в наші закутки, — дізнався б він, як рвуть. У нас не з дороги, а трапляється, зпід хати, зза тину все обірвуть, та й не тільки ягоди, а обірвуть з гіллям, з сучками. От як „рвуть“. Будь же ця алея при дорозі, від неї через тиждень, як від бабусиноного цапика в казці, залишились би тільки ріжки та ніжки.

У всіх тут з дитинства виховується почуття законності: охороняють чужу власність не огорожа й паркан з замком та ворітьми, а внутрішня повага до чужої праці.

Чужий сад.

(Переклад з білоруської).

„Знаєш, брат Стьопа, що... давай підемо в Грицьків садок та нарвемо яблук“, говорить малий Олесь своєму товаришеві Стьопі.

— А як Грицько спійма? — питає Стьопа.

„Ми наперед роздивимось і підкрадемося поза клунею... А знаєш, брат, які ж там яблука“, почав Олесь розписувати Грицькові яблука: „Ось такі, о“ — показав Олесь двома зжовтленими долонями.

Тут Стьопа аж слину ковтнув.

— Коли ж, брат, страшно Грицька: надто сердитий дід й дуже за вуха скубе, — стояв Стьопа на своєму.

„А хіба він скуб тебе за вуха“? запитав Олесь.

— Не лише за вуха, а й за чуб. —

„Мене не дожене“, розганяв Олесь свій страх.

— Й мене ні: він тоді вискочив зненацька.

„Так не підеш“?

— А хто його знає. —

„Ну, так я піду сам. А тобі — дулю під ніс, а не яблук“.

— Так і я піду чи що, — не встояв Стьопа.

І два маленькі сільські шибеники швидко сховались за рогом хати і пригинаючись пішли коноплями до Грицькового саду. Чим ближче наші хлопці підходили до клуні, тим більший нападав на них острах. У Стьопи з ляку аж вуха засвербіли, наче їх поскубла вже грицькова рука.

Серце дуже стукало. Одному й другому хотілося сказати: „вернімось“, але кожен боявся сказати, щоб не виявити, що він полохливий. От уже й сад. Запишилося пройти кілька смужок засіяних вівсом.

Овес був низький. І як хлопці не нахилялись, їх спини було видно. „Лягаймо“, скомандував Олесь. Вони лягли й полізли рачки. Підплазували вони до самого саду. Олесь обережно підняв гілку й обдивився. Діда ніде не було видно. Продерлись хлопці між дрючками плоту й улізли в садок. Садок був невеличкий, всього кілька деревець. Тільки що вони облюбували яблуню,—шелесь дід у сад, як із землі виліз.

„А чого це ви, голубчики, тут“? (Знали хлопчаків ціну цього „голубчики“).

Хлопці мовчали.

„Ну, що, гарно це? Ех ви, халамидники, халамидники. Давайте—но сюди ваші вуха... От як у мене.

І дід наскуб вуха Стьопі й Олесеві і навіть лобами їх стукнув.

Гидко було хлопцям і пішли вони, як ошпарені.

Бешкетник Олесь, щоб не дарувати дідові, відбігши, вигукнув:

— Грицько — кицько. —

Приказки:

1. Свое на ніжки ставить, а чуже з ніг валить.
2. В чужий черевик ноги не сажай.

Орачі і муха.

У полі орачі на ярину орали,
І муха там була;
І хоч її, непрохану, ганяли,
Одначе крадькома і їла, і пила,

Бо звикла змалечку кохатися в чужому.
Над вечір орачі верталися додому,
І муха там на розі у вола.
Зустрівсь комарь на лузі край села.
Та й каже, сміючись: „добривечір, сестричко!
А ти вже тут чого, моя перепеличко?
Кума, чи родичка кому?
А та йому:
„Бов, бов! Раденький, що дурненький;
Хоч довгий ніс, та розум коротенький,
Бо комарі не сіють і не жнуть...
Ти роздивись — у полі ми орали,
Раненько почали, весь день не оддыхали,
Тепер додому час, з вечерею нас ждуть“.

Ми й між людьми чимало знаєм
Брехливих прихвостнів таких.
Вертається скрізь, щоб бачили і їх:
І ми, мов, тут турбуємось і дбаєм.

Від мотики до електричного плуга.

В давню давнину люди не вміли сіяти хліба, а жилися м'ясом від усяких звірів. Але скрутнo було жити отак людям, бо не можна було на чорний день їжі запасати.

От і почали люди збирати собі рослинну їжу: сушили коріння, збирали зерна з рослин на запас. Та багато хіба назбираєш, коли воно само сіється потрошку?

Тоді люди помітили, що нова рослина виростає там, де зерно розсипалось. І почали люди сами пробувати сіяти. Спочатку просто розкидали зерно, не оравши й не волочивши. Потім почали садити зерно в землю: викопав загостреною палицею (копачем) ямку в землі та й посадить туди зернятко. Пізніше почали копати землю такими палицями, що збоку сучок мали. Копачі ці були схожі трохи на наш заступ і ними вже легше було копати, бо можна ногою допомагати.

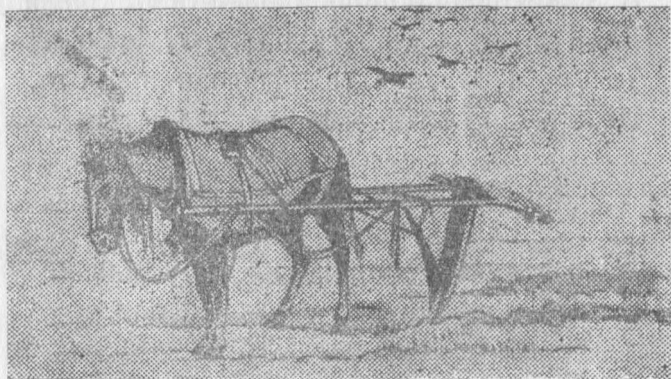
Добираючи спосіб, як обробляти землю краще, люди повертали такого копача на всі боки. То пробували сучком гострим об землю бити, щоб земля була пухка, то придумали, нарешті, таким копачем — гострим сучком землю орати. Брала люди руками за довгий кінець цього копача, гострий сучок застромлювали в землю та й тягли з усієї сили за собою. Отакі були перші орачі.

Тяжкою працею діставали вони невеликий запас хліба.

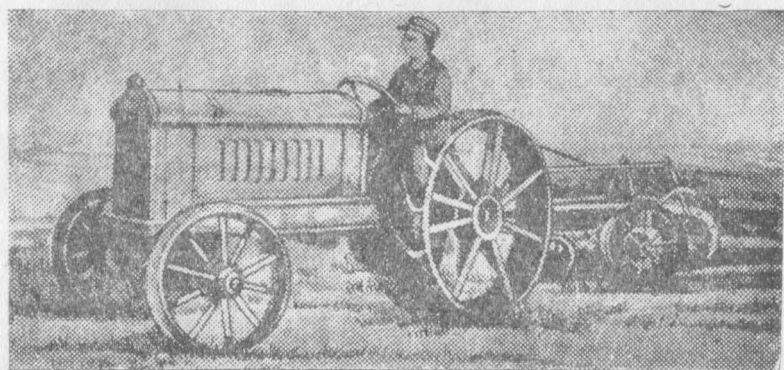
Такий копач, як на малюнку, нагадує ту соху, що нею подекуди орють землю досі в Росії. Різниця тільки та, що замість сучка до гачка приробили зразу дерев'яне рало, потім, коли навчилися вироб-

ляти залізо, на рало надівали залізний наконечник. Згодом у таку соху, замість людей, почали впрягати коней, а то й рогату худобу.

Щоб соха брала глибше землю, щоб вона рівніше йшла і щоб легше було рукам орача, до неї приробили колеса, до лемеша додали чересло. Виник плуг.

Останнього часу плуги стали робити на заводах із заліза. А замість коней запрягли в плуг трактора. Є вже такі плуги, що їх тягне електрична машина. Повелись велетні комбайни, які хлю косять, молотять і віють.

Наша хатка.

Назносим каміння, назносимо глини,
Збудуємо хатку з дверима у сіни,
Та зробимо в хатці яснеє віконце,
Щоб сяло над нами, мов золоту, сонце.

А з житних снопочків нашита покрівля
Рівнесенько вкриє ту нашу будівлю.
Та треба бузькові*) гніздечко зробити,
Щоб чудно курлюкав, годуючи діти.

Та зробимо в хатці низенькі пороги,
Щоб нас не минали дідусі убогі,
Щоб в хату вступивши, на лаву сідали,
Про діла колишні нам думи співали.

За хаткою буде зелений садочок,
Навколо із квітів рясненький віночок,
Та жито посієм за садом у полі,
Щоб хліба вродило голодним доволі.

Від печери до будинку велетня.

Кожна жива істота має свій притулок: птахи — гнізда, звірі — нори, барлоги.

Людина будує собі житло.

Не завжди люди жили в таких хатах, як ми тепер живемо.

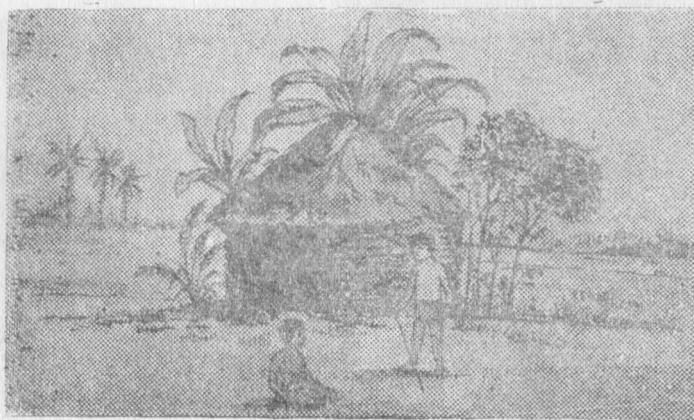
*) Бузько — лелека, чорногуз.

В давню давнину люди не вміли будувати будинків. Тоді жили вони в печерах, переховуючись від звіра та непогоди.

А то ще будували собі хати на п'ялях, серед води, або курені на деревах, щоб від ворогів та звіра було безпечніше.

Ще й тепер подекуди дикуни не мають постійної хати. Будують легесенькі хижки з хмизу та гілля.

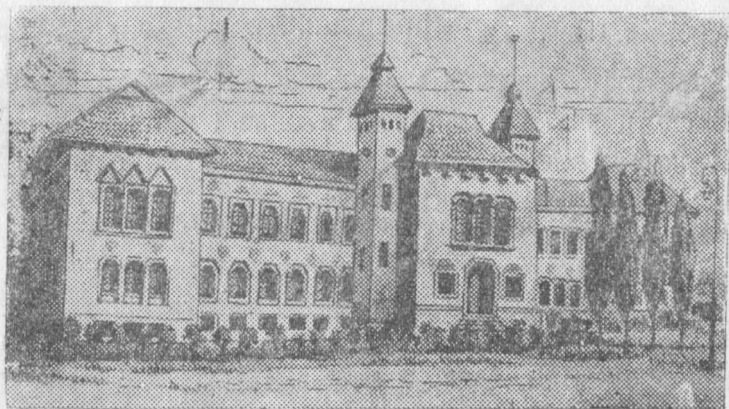
По інших місцях є такі люди, що хоч уже і не дикуни, але не живуть на одному місці, — це різні мандрівні народи. Вони мають розбірні шатра або юрти й перевозять їх з одного місця на інше.

Приїдуть такі кочовики на якесь місце, розіпнуть там свої шатра й живуть якийсь час, — здебільшого поки худобі по корму є. А потім переходять на інші місця.

Ті люди, що живуть у постійних оселях, будують собі житло з різного матеріалу та різного розміру. По селах це будуть невеликі хати. Де багато дерева, там їх роблять з дерева. В інших місцях на

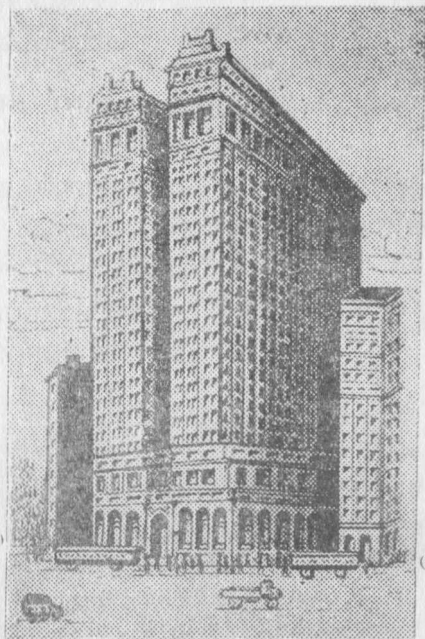

Музей у м. Полтаві.

будівлю йде земля з різними домішками та камінь. Вкривають такі будівлі деревом або соломою, рідше черепицею чи залізом.

У містах, де людей живе багато, а місця мало, будують великі будинки, й не тільки з дерева, а з цегли, цементу, залізобетону, не на один, а на багато поверхів.

По невеликих містах будують здебільшого одноповерхові (або¹ двоповерхові будинки. По більших містах, де землі обмаль—на три, чотири, п'ять і більше поверхів.

Хмарочос у Нью-Йорку.

За кордоном, надто в Америці, будують будинки на кілька десятків поверхів. Як подивишся на ці будинки вгору, то й здається, що вони немов у хмару заходять, хмари чешуть.

Отож такі будинки-велетні звуться хмарочосами.

Приказки.

Своя стріха — своя втіха.

В своїй хаті своя правда і сила і воля.

У хаті в неї, як у віночку, хліб випечений, як сонце; сама сидить, як квіточка.

Два морози.

I.

Гуляли по полю два морози, два рідні брати: мороз Синій - ніс і мороз Червоний - ніс. Гуляли собі на волі на всіх наганяючи страх, нікого не боячись. Місяць світив уночі з високого неба, тисячі зірок горіли своїми синіми й червоними вогнями, дрижали, переливались.

А по землі блищали на місяці мільйони сніжинок. Брати морози вихваляли самих себе, звучи один одного царем.

Настав день. Заворушилися люди. Дим із димарів піднісся стовпами, зарипіли сани. Треба людям

їхати в ліс по дрова, під хуру, до млина. Чимало куди треба людині!

Намотав чоловік суконні онучі, взувся в добрі чоботи, на себе натяг кожух, зверху сіряк, натяг шапку на вуха, запряг коня й поїхав у ліс. Цілі валки возів поповзли по дорогах. Скриплять сани, іде пара від коней, дзвенять дзвіночки на панських дугах.

От і задумали морози Синій-ніс і Червоний-ніс погуляти, розправити холодні плечі і полякати сміливих, що не побоялись на мороз свій ніс показати.

Побіг один мороз — Синій-ніс панський візок доганяти, а другий за мужиком погнався. Тепло закутався пан у хутра, сховав ноги у повстяники та накрив їх поверх ведмежою шкурою. Догнав його мороз Синій-ніс і довго линув за ним; заліз панові під хутра і давай щипати панську особу.

Дрижить пан, кричить на візника, щоб швидче поганяв коні. Дружно біжать коні, мерзнуть панські ноги, обростає комір хутра білим снігом, побіліли вуси й борода. Ледве доїхав пан до своїх теплих покоїв.

„Хай йому біс із таким морозом!“, вилаяв пан мороза, приїхавши додому, а мороз Синій-ніс тільки засміявся і помчав вовтузити інших проїжджих.

II.

Не так пощастило морозу Червоному-носу. Не так легко йому було справитись із мужиком, хоч не було на ньому ні хутра, ні теплих повстяників. На-здовгнав його мороз легко, з верству біг за ним і давай стискати мужицькі кості.

„А щоб тобі згоріло“, вилаявся дядько й зліз із воза. Крикнув він, свиснув на коняку. Біжить підтюпцем кінь, а мужик за ним, тупає ногами, підстрибує, топцює ногами, лупить руками об плечі. Аж піт пройняв мороза, ледве вискочив він із мужичого чобота. Нагрівся мужик, зліз на віз, набив тютюном люльку і забув, що мороз є на світі.

„Постій, брате, доберуся ж я до тебе в лісі“, думає мороз Червоний-ніс. Кинув він мужика, випередив його, забіг у ліс, сів там під деревом і чекає мужика. От і мужик приїхав. Спинив він коня, повісив йому на голову торбу з січкою. Мороз усміхнувся, виліз із під дерева і кинувся до мужика, але побачив в нього сокиру й назад до дерева. Сидить під деревом мороз Червоний-ніс, сидить і думає, як до мужика приступиться. А мужик, взявши в руки сокиру, давай гілля чухрати. Аж гаряче йому зробилось; скинув він сіряк і кожух, шапку зсунув із лоба на потилицю. Мороза лють почала розбирати: мужик просто сміється з нього. І от щаслива думка прийшла морозові в голову, аж повеселішав він. Він підкрався, сів на теплий мужицький кожух, заліз у рукава й за комір, сидить і сміється з мужика.

„Ось, брате, буде тобі гостинець“, думає сам собі: розлігся на кожусі, як у своїй хаті і давай вкривати вовну білими нитками. Швидко кожух побілів, як сніг. Скінчив мужик роботу й зібрався додому їхати. Іде брати кожух.

— „Еге, брате, як ти примаїструвався тут“, сказав мужик, глянувши на побілілий кожух: „чи не думаєш ти зимувати тут?“

Взяв мужик кожух в одну руку, в другу батіг і давай лупцювати нитки мороза. Аж у жар кинуло мороза. Кидався він і сюди й туди. А мужик тріпає

й примовляє: „Ось як у мене! Ось як! Кожух мій, кожух мій!“

Вискочив мороз та хода.

І з того часу мороз не накидає на мужика оком аж дотепер.

Під снігом.

Віє метелиця,
Крутиться, мелеться,
Котиться полем у млі;
Килимом - хутрою падає стелеться
Сніг по замерзлій землі.

Квіти торішнії

Зернятка ніжнії

Сипали там восени...

То ж їх заховують килими сніжнії,
Щоб не померзли вони.

Няня.

В темний вечір зим холодних,
В парту кинувши книжки,
Ми збирались коло грубки
Слухать нянині казки.

На дворі, було, хуртеча
Та метелиця мете;
За ворітьми коло вікон
Сніг горбами наросте;
По задвірках крутить вітер,
Аж віконниці риплять;
А у нас у грубці дрова
І палають, і тріщать.

От ми й кинемось на шию
Нашій няні, щоб вона,
Няня мила та хороша,
Розказала нам, що зна,
Про Івашечка, про відьму,
І про пекло, і про рай...
І почне писати казка,
Тільки слухай — не зівай!

oooooooo

Як ми взимку пташок годували?

Зима. Пухким снігом замело вулиці та садок при школі... Ну, й холоднеча ж настала!

Скаче собі горобчик на шкільному дворі, а їсти нема чого... Настав голодний час.

Синиці зграйками перелітають з місця на місце, бо і їм голод докучає.

Вибігла дівтора у двір. Степанко й каже:

— А давай, хлопці, зробимо те, про що я в книжці оце вчитав.

— А що саме?

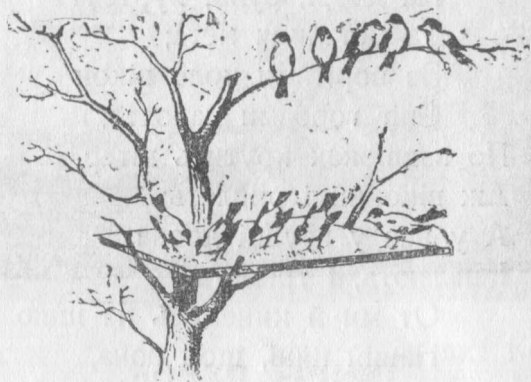
— Давайте будемо годувати пташок.

— Як же це?

— Будемо збирати крихти по черзі.

— Давай, — погодилися всі.

Після сніданку приладнали до вікна дощечку, насипали крихот. Одійшли набік, дивляться, що воно буде.

Прилетів горобець, сів на дощечку й ну дзьобати.

За ним — ціла зграя горобців. А далі синички... Розсілися — хто куди попав, цілу дощечку обсіли. Пискотять, цвірінькають, — просто пташиний базар відкрили.

— А гляньте, хлопці, і голуб гостювати до нас прилетів!

— А ось, диви, й снігур. Ач, яке огруддя червонясте! Так щодня дітвора втішалася з своєї вигадки.

Завдання.

1) Почепіть і ви такі дощечки. Насипайте різного корму для птахів.

2) Придивляйтесь, які пташки прилітають.

3) Придивіться, яке в них пір'я.

Зимній ранок.

Я люблю веселий ранок
Холодною зими,
Як на двір, на стіни, ганок
І на шлях за ворітьми
Упаде із неба промінь,
Дим пов'ється з димарів,
На току підніме гомін
Зграя галок і граків!
Школярі свої гринджоли
З повіток подостають
І по вулиці, мов бджоли,
До сугорка загудуть.
Сніг ясним кришталем блище,
Лютий холод допіка;
Сонце вгору плине вище,
Та не гріє здалека...

Сніжинки.

Неначе вдовиця в жалобі сумній, вся чорна, лежала земля непривітна. А темнее небо дивилось на неї, мов думало думу про долю її.

І враз з високості зірвалась сніжинка, прудка та весела, неначе дитинка, й метнулась над землею. І падає раптом до неї.

Упала й сміється. І тане від сміху: як весело з неба на землю злітати. За першою друга сніжинка слідкує. Неначе метелик, пурхає і в'ється, і стиха на землю на чорну ляга.

— Та як-же я прудко, ха-ха! долетіла!

І третя пухкая спускається легко.

— Летімо, летімо за ними услід!

— А ну, хто скоріше? — гукають з-під неба веселі, вродливі діти.

Метнулись юрбою і вниз полетіли. За ними вслід другі, все більше і більше...

Снуються й пурхають, жартують і в'ються, збиваються в купу, укупі летять. І вмить усі врозтіч розбіглись, мов іскри, — ті вгору знялися, ті впали на землю.

А з неба все більше і більше летить дітей жартівливих у білій одежі, у кучерях білих, з ясними очима.

І бідна вдовиця тим дітям зраділа. Прояснило в неї похмуре чоло. А далі всміхнулась тихесенько-тихо:

— Летіть, мої любі, летіть, мої милі, усіх пригорну я до лона мого!

І діти сміються, пурхають і в'ються, і з неба землю летять і летять...

Різдвяні святки.

Гарно в нас справляли різдвяні святки. Ми, діти, так уже дожидали було свят-вечора, першої багатой куті. Ми з побожністю стежили, коли урочисто узвар і кутю ставили на сіно на покуті. Їсти ми не хотіли до вечірньої зірки, хоч було мама й дають нам пирогів. Але ми не їли й виглядали зірки. А як зійде зірка, тоді всі сідали вечеряти. Так гарно тоді та радісно. І хата мов не та і всі в хаті ласкавіші. На столі риба, гори пирогів. Батько зза пирогів звертаються було до нас: „А чи бачите мене, діти?“ Ми відказуємо: — Не бачимо. — „Дай же, Боже, щоб і на той рік не бачили“. (Цеб то зза пирогів).

Повечерявши ми, малі, носили вечерю до діда й баби, до батька й матері хрещених.

І в тих хатах, куди ми заходили, теж було якось інакше, люди такі люб'язні, радісні.

На Різдво ходили віршувати, колядувати. Як вийдеш із хати, то все село аж дзвенить від співів: то

все колядники колядують. Швидко збіжить різдвяний тиждень, вже й Меланки. Скрізь вареники варять, а ввечері аж дріжить село від щедрівок. Там співають: „Ой сів Христос та вечеряти...“, там: „Ой на річці на Йордані...“, а там діти просто собі ви-гукують: „Щедрик-ведрик, дайте вареник...“ Веселі свята.

На новий рік ще вдосвіта, забравши рукавиці з пашнею, біжимо посівати. „На щастя, на здоров'я, на новий рік. Сійся, родися жито, пшениця, всяка пашниця“.

Нас всюди радісно вітають, гостинців дають, а то й копійку чи дві...

А на Водохрещу катаємось на санях на Йордан, качалками об ворота б'ємо: мороза ганяємо.

Весело проходили святки!

Колядки та щедрівки.

Нова рада стала,
Яка не бувала:
Над Вертепом зізда ясна
Ввесь світ осіяла.
Ой із Віфлієму
Ввесь світ освітився,
У печері Бог родився,
З діви воплотився.
Пастушки з ягнятком
Перед тим дитятком
На колінця припадають
Бога восхваляють:

„Ой Боже наш, Боже,
Предвічний наш царю,
Пошли літа щасливії
Цьому господарю“.

На Йорданській річці
Тиха вода стояла.
Ой там Мати Божа
Йсуса Христа купала.
А скупавши, у шовкове сповила;
А сповивши, у ясельця поклала.
А над тими яслами
Сірі воли стояли,
На Святе Дитятко
Своїм духом дихали.

Ой сів Христос та вечеряти, —
Щедрий вечір,
Добрий вечір!
Прийшла до Нього та Божа Мати:
Щедрий вечір...
Оддай Сину райські ключі...
Щедрий вечір...
Одімкнути рай і пекло, —
Щедрий вечір...
Випустити грішні душі.
Щедрий вечір...
Тільки не випустіть однієї душі,
Щедрий вечір...
Що отця й матір та налаяла.
Щедрий вечір...
Не налаяла, а подумала.
Щедрий вечір, добрий вечір, добрим людям
на здоров'я.

Щедрик - ведрик,
Дайте вареник,
Грудочку кашки,
Кільце ковбаски!

Коли мало,
Дайте сало,
А як донесу,
Дайте ковбасу.

На новий рік.

Сійся, родися жито, пшениця
Й усяка пашниця!
На щастя, на здоров'я,
На новий рік,
Щоб краще вродило, як торік!
Коноплі під стелю, а льон по коліна:
Щоб у вас хрещених головка не боліла.
Будьте здорові, з празником, з новим роком!

Щедрівка.

Погас учора день,
Заплакав рік старенький;
Сьогодні розсвіло —
Сміється молоденький.
Старенького нам жаль,
А плакати не годиться,
Бо молоденький рік
Почне на нас свариться.
Що дав старенький рік,
То бачили і знають;
Що ж молоденький дасть —
Сьогодні не питають.
І празникує люд,
Вигукує раденький:
„Прощай, старенький рік!
Здоров був, молоденький!“

V. СЕРЕД ТВАРИН

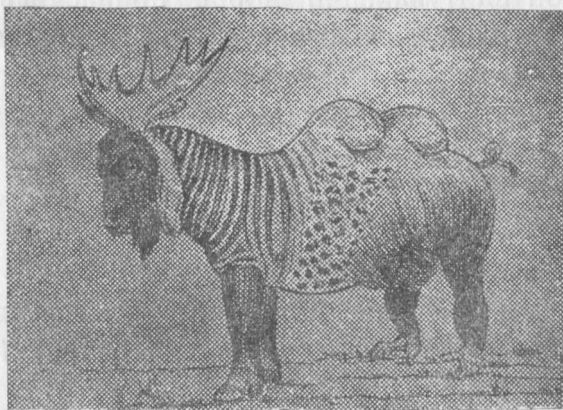
Свійські тварини: кінь, коза, верблюд...

Допишіть, яких ви знаєте свійських тварин.

Дикі тварини: вовк, заєць, їжак, кріт...

Допишіть, яких ви ще знаєте диких тварин та звірів.

Подивіться на цей малюнок - загадку про тварин.

Цю чудернацьку звірину склав художник з де-в'яти різних тварин: в одній взято роги, в другій хвіст, в третій горб.

Добре придивіться й відгадайте, чиє що.

Чого не розгадаєте, спитайте вчителя.

Коник хоче підкуватися.

Вільям Сінклер, учитель, купив собі маленького коника, — з тих, що звуться поні, — щоб їздити до школи, бо жив він од школи далеченько. До того часу коник був непідкований, учитель повів його до коваля, і той підкував його.

Другого дня бачить коваль, що до кузні підходить учителів коник. Коваль одігнав від кузні коника в той бік, де була вчителева хата. Трохи згодом дивиться, аж знову коник зазирає в кузню. Коваль знову хотів його прогнати, але випадком глянув на ноги і побачив, що одна нога без підкови. Тоді він зробив підкову, підкував коника і дивиться, що ж буде далі. Коник подивився на коваля пильно, ніби питався, чи вже кінець; потім помалу ступнув кілька разів, ніби спитував, чи добре припасував коваль підкову, а тоді весело заіржав і побіг додому.

Кобила.

Петрусь лупнув очима набік: кобила стояла близько й дивилась на його добрими, ласкавими великими очима. Петрусь чув на собі її теплий віддих.

— Ось і вона прийшла сюди, — казала баба. — Вона не вдарить тебе, не вкусить — не бійся. Вона добра. Вона всіх вас годує: і оре для вас, і волочить, і возить хліб, і вас возить. Коли й кому вона яке лихо зробила? Увесь свій вік вона тяжко працює, робить — не для себе: для вас. А за те її б'ють, штовхають, кленуть... Ти на ній лозину поламав, а за що? За те, що вона не збігла з другими кіньми... Вона ж стара вже. Тебе ще на світі не було, а вона вже на

вас робила, вже її били, штрикали... Її застудили через недогляд, бо гарячу напоїли; через те вона ядушлива й не може бігти швидко. Хомут натер їй садно на хребті при тяжкій роботі; твій батько на те не вважає, щодня її запрягає, щодня знов ятрить те садно, не дає йому зажити. А ти для дурної вигадки хлоп'ячої гнав її через силу, лозину на ній поламав та ще цурпалком здер їй те садно боляче... кляв її... у щелепи ліктем дав так, що аж зубами клацнула... Ось глянь на те садно, як ти його розстроюдив?—казала баба.

А кобила дивилась на Петруся добрими очима, мов би все йому простила, забула всю кривду...

— Так то, сину,—зітхнула бабуса, хитаючи головою.—Оце тепер тебе лиш трошки муляє той самий хомут, що під в'язами в тебе, а як воно боляче та прикро? А бідну коняку він щодня муляє при роботі у сто раз гірше, бо вагу вона тягне, та не здоровим хребтом, а садном.

— Бабусю, я не буду... Не буду довіку мучити нікого,—казав Петрусь.—Я не знав, я не думав, що воно таке лихо тяжке...

Собака й кінь.

Був на селі Квачан-собака,
Кудлатий та товстий,
Хвіст здоровенний, як ломака,
І сам такий страшний!
Раз, лежачи знечев'я на травиці,
У холодочку під кущем,
Він розбалакався з конем
Про це, про те, про всякї дурниці.

А далі річ на те звернув,
Що він у господарстві сила,
Не те, що кінь або кобила,
Усяк це, може, чув.
„Що ж, коню, ти? — попихач головатий...
Диковина тим возом торохтіть.
Велике діло борону тягати,
Або снопи возить.
Он я: і череду у полі доглядаю,
Весь двір, кошару стережу,
До току побіжу —
Цілісінькую ніч не спочиваю“.
На річ таку собаці кінь сказав:
„Це може й правда, хто вас знає:
На світі всяк буває...
А я б тебе про от що попитав:
Коли б я хліба не возив,
То щоб стеріг тоді кудлатий,
І щоб він їв?“

Корова.

Жила вдова Марія із своєю матір'ю й шістьма дітьми. Були вони убогі. Але на останні гроші купили муру корову, щоб було молоко для дітей. Старші діти годували Муру на полі й давали їй дома паші.

Одного разу мати пішла з дому, а старший хлопчик Мишко поліз за хлібом на полицю, звалив склянку й розбив її.

Мишко боявся, що мати буде його лаяти, зібрав більші скляночки й зарив у гній, а дрібніші зібрав і викинув у помийницю.

Мати кинулась до склянки, стала допитуватись, але Мишко не сказав, так справа й залишилась.

На другий день по обіді пішла мати давати Мурій пійло з помийниці. Бачить Мура сумна й не їсть пійла. Стали лікувати Муру, покликали бабу. Баба сказала: „Корова не буде жити, треба вбити її на м'ясо“.

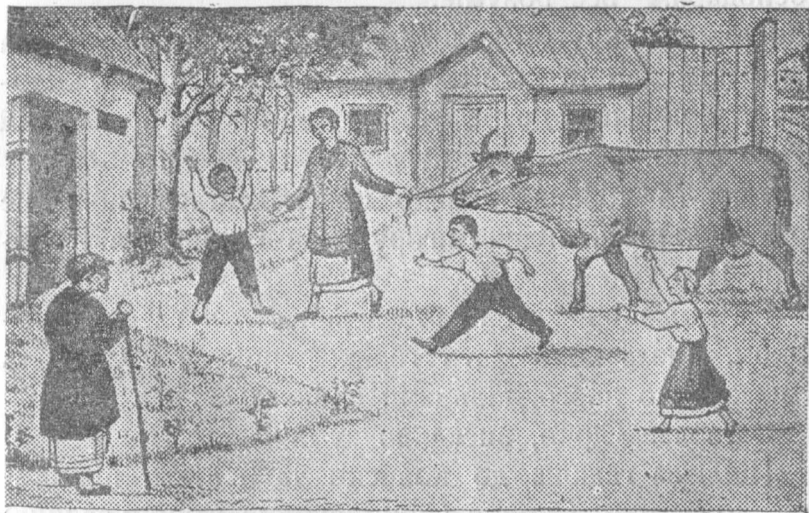
Покликали сусіда, стали вбивати корову. Діти почувши, як на дворі заревіла Мура, полізли всі на піч і стали плакати. Як забили Муру, зняли шкіру й розрізали на частини,—у неї в горлянці знайшли скло. Дізнались, що вона загинула тому, що їй в помиях попало скло.

Коли Мишко дізнався про це, він став гірко плакати і признався матері про склянку. Мати заплакала й нічого не сказала. Потім промовила:

„Убили ми свою Муру. Купити тепер ні за що. Як проживуть малі дітки без молока?“

Мишко ще дужче почав плакати й не злавив з печі, коли їли холодець із коров'ячої голови.

Бабуся пішла в няньки до панів, і тільки через рік, коли вона заробила грошей, купили нову корову.

Собака та дитина.

Був в господаря собака, — здоровий - прездоровий, шерсть — як у вовка, і такий розумний, що й іншій людині не встид би від неї навчитись.

Жив господар з молодою господинею. Дітей у них було, що одно, — коло грудей.

Прийшов раз господар з роботи, а жінка йому й каже:

— Я піду по воду, а ти посидь трохи та подивись за дитиною.

Пішла господиня, а криниця була не близько. Сидів, сидів чоловік коло дитини, та видно приску- чило йому сидіти.

Угамував, приспав він дитину та й думає: „Треба б побігти на хвилину до сусіда; у мене ж бо й діло єсть до нього“.

Покликав він собаку.

— Сірко, сюди! Сиди тут та гляди лиш, — сте- режи дитини.

Сірко покрутив хвостом, пильно подивився на господаря, — все розуміє.

Обійшов кругом колиски, понюхав, ліг, морду на лапи положив та дивиться на двері. Господар, вихо- дячи, причинив двері, та не зовсім, бо надворі тепло було.

Лежить собака, пильно прислухається; коли се зразу схопивсь, підняв вгору вуха і понюхав в по- вітрі. Що таке?

На долівці в хаті коло дверей стояв глечик з мо- локом. Лізла коло хати гадюка, почула молоко та й плазує до нього, кільцями звивається.

Загарчав Сірко, вискалив зуби і жде.

Підлізла гадюка до колиски та й стала підніма- тись до дитини. Скочив Сірко, схопив гадину за шию

зубами та й загриз зовсім, аж голова в неї відпала. Але борючись з гадюкою, зачепив він колиску, повернув дитину. Дитина впала на долівку та й плакала.

Скінчивши з гадюкою, кинувся Сірко до дитини та й став її лизати, неначе хоче забавити.

Дитина затихла і заснула на долівці, а Сірко ліг поруч і дожидає господаря.

Вернувся додому господар, відчиняє двері. Скочив до нього Сірко, лиже руки, гавкає від радощів. Глянув господар — перекинена колиска, дитина лежить на долівці і не ворухиться, в собаки морда в крові.

„Сказилась! І дитину загризла“, подумав він.

Схопив господар згаряча сокиру, та вгледів на долівці валялась гадюка, і долівка кривлею замазана.

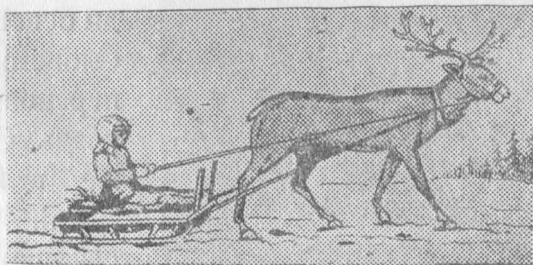
А тим часом дитина прокинулась і заплакала.

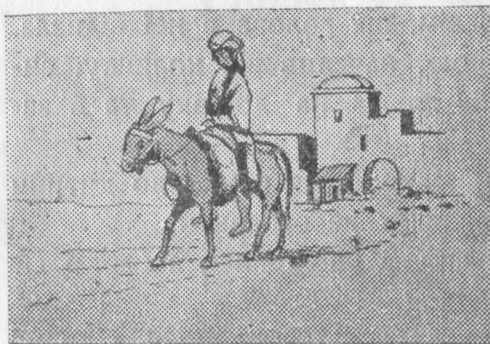
Зрозумів він все, кинувся до Сірка, обняв його та й притиснув міцно до своїх грудей.

Свійські тварини далеких країн.

Свійські тварини — то вірні й щирі помічники людини. Відомо всім, яку велику поміч дають у нашому господарстві кінь та корова. Але не скрізь служать та помагають людині ті самі свійські тварини.

У тубільців далекої півночі немає ні корів, ні коней. Зате в них є північні олені. Оленів там запрягають у санки, як у нас коней. Крім того, тубільці п'ють оленяче молоко,

їдять оленяче м'ясо, а з шкур оленячих шиють одяг, роблять житла.

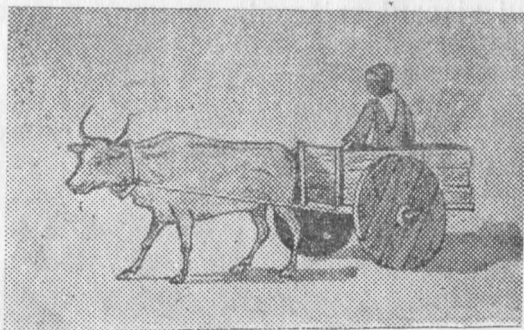
По теплих південних країнах коня заступає осел.

На ослі селянин везе різну кладь, причепивши її ослові до бока.

По сухих степах та пустинях, де дуже мало або й зовсім немає води, служить людині верблюд. Він може кілька днів бути без води та їжі. Верблюдом їздять верхи, на нього можна покласти багато поклажі.

По деяких південних країнах їздять буйволами. Буйволи дуже схожі на наших волів.

А в Індії з давніх часів люди освоїли слона. Слонами їздять і перевозять різну кладь. Слони дуже великі, розумні, добрі й слухняні.

Слон.

Коли я їхав пароплавом до Індії, то все думав про те, як я побачу слонів. Дуже хотілося мені подивитися на них.

Як тільки приїхали ми й ступили на берег, я побачив слона. Слон стояв, а навколо нього бігали маленькі індуси.

Слон загнув свій хобот, як гачок. На цей гак став хлопчик, як на східець, рукою за хобот держиться, а слон обережно підняв його й посадив собі на голову. Хлопець сів поміж ухами, як на столі. Потім слон так само посадив на себе ще двох хлопців.

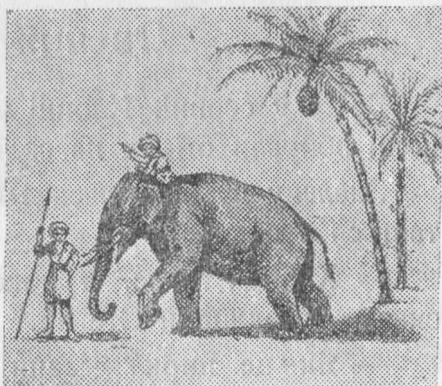
А четвертий, маленький хлопчик, ніяк не хотів на слона сідати: все пустує та пустує. Скільки слон не підставляв свого хобота — не йде та й годі.

Слон тоді почав удавати, наче й не дивиться на хлопчика. А коли хлопчик підійшов до слонових ніг і почав виробляти там свої штуки, слон його хоботом — хап. Та ловко так: схопив його за сорочку ззаду, тихенько підняв і обережно посадив на себе.

Пішов слон додому. Прийшовши до свого двору, хоботом відчинив хвіртку й обережно ступив на подвір'я.

Там він поздіймав дітей на землю.

Дуже ще хотів я побачити, як слони працюють. Мені індуси розказали, де це можна побачити. Другого дня я пішов у ліс. На узліссі, коло річки лежали

великі колоди. Дивлюся, — виходить з лісу слон. У хоботі велика колода гойдається. Думаю: що він робитиме? А слон підійшов і поклав обережно свою колоду на купу. Та так рівно поклав, як теслярі кладуть, коли будують будівлю.

Овечий цирк.

Вечір у серпні. Хлопці вертаються з городів, де вони збирали огірки на соління.

Здалеку чути, як ляскає батіг вівчаря. Отара вертається з поля.

— Хлопці, гайда, я покажу вам овечий цирк, — сказав вигадливий Степан.

— Як це цирк? — запитав маленький Василько, що вперше чув це слово.

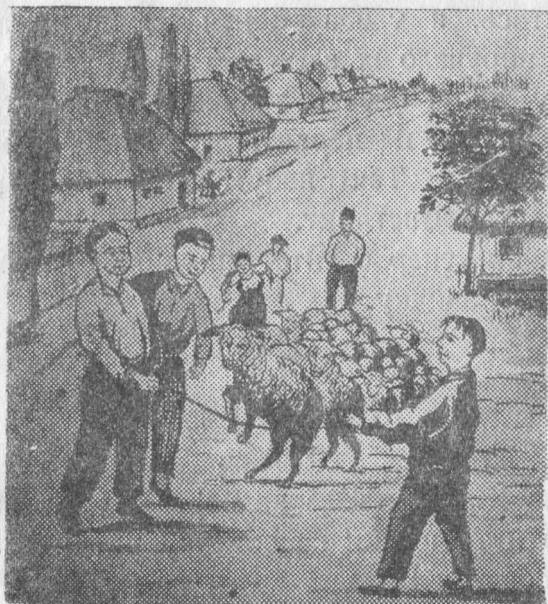
— А от побачите, — каже Степан. — Хто дістане довгий мотузок, щоб хватив через вулицю? "

— Я знайду, — запропонував Івась.

Хлопці побігли до Івасевого двору, де мали проходити вівці.

Івась виніс мотузок. Степан узяв за один кінець, Івасеві дав другий і сказав, щоб він перетяг його через вулицю. Мотузок тримали на півметра від землі.

Наближалась отара. Спершу йшов здоровий рогатий баран-ватажок. Вівці йшли тісно, збившись у купу. Баран-ватажок, наблизившись до мотузка, перестрибнув через нього, за ним почали перестрибувати й інші вівці.

— Пускай мотузка, — махає Степан Івасеві.

Той пустив. Степан зібрав мотузку, але що за диво? Вівці й далі напружуються й стрибають на тому місці, де був мотузок, хоч його вже давно нема.

Регіт заповнив улицю.

— Ну й дурні ж, сказано, вівці, — говорять діти.

До гурту підійшов студент.

— А може й не дурні, — промовив він.

— Та як же не дурні, коли вони он стрибають, хто зна й чого: тому тільки, що передній стрибнув, — сказав Михайлик.

— А я вам доведу, що вони не дурні, — говорить студент. Наші вівці походять від диких овець. Їхні предки паслись отарами в горах. Уявіть собі, що на таку отару нападає вовк. Ватажок почув, тікає, вівці збились в купу й за ним. Задні вівці тільки й бачать, що хвости передніх сусідів. А спереду по дорозі дерева, камені, рівчаки. Бачить їх лиш передній ватажок. Він перестрибує через перепони. Заднім ніколи

роздивлятись, а треба робити те, що ватажок. Це тільки й виручало їх з біди. Так набувалась і закріплювалась у диких овечок звичка повторювати вчинки ватажка. Звичка ця передавалась і нащадкам їхнім — нашим овечкам. Такі набуті й передані нащадкам звички звуться інстинкт.

Отже, ви тепер бачите, чи дурні були вівці, що набули таку звичку.

Жаба та віл.

(Байка).

Раз Жаба вилізла на берег подивиться

Та й трошечки на сонечку погріється.

Побачила Вола

Та й каже подрузі тихенько

(Вигадлива була):

„Який здоровий, моя ненько!

Ну що, сестрице, як надмусь,

Та й я така зроблюсь?

От будуть жаби дивуваться.

— І де вже, сестро, нам рівняться... —

Казать їй друга почала.

А та не слуха. Дметься... дметься...

„Що, сестро, як тобі здається?

Побільшала хоч трохи я?“

— Та ні, голубонько моя. —

„Ну, а теперечки? Дивися“.

— Та годі, сестро, схаменися! —

Не слуха Жаба, дметься гірш, —

Все думає, що стане більш.

Та й що собі зробила?

З натуги лопнула — та й одубіла.

Клятий ворог худобі.

— Хто він? — питаєте.

— Недорід?

— Чума?

— Сибірка?

— Хижий звір?

— Ні.

Та що ж воно таке?

А ось що.

Коли хочете побачити його, не треба ходити далеко.

Підіть тільки туди, де люди напувають із спільних корит худобу та коней, як маєте час, подивіться, що там робиться.

А подивитись є на що...

Зупинився біля колодязя дядько з хурою. Розпріг, розгнуздав коні. Напуває.

Одна, з коростою на шиї, напилась, почухалась об корито й залишила на кориті трішечки своєї корости. Десятків з півтора добрих коростявих кліщаків, од яких і робиться короста. Друга п'є собі. З лівої ніздрі в неї протікає гній з кров'ю. І цей гній ллється собі в корито з водою.

Це — сап (носатизна).

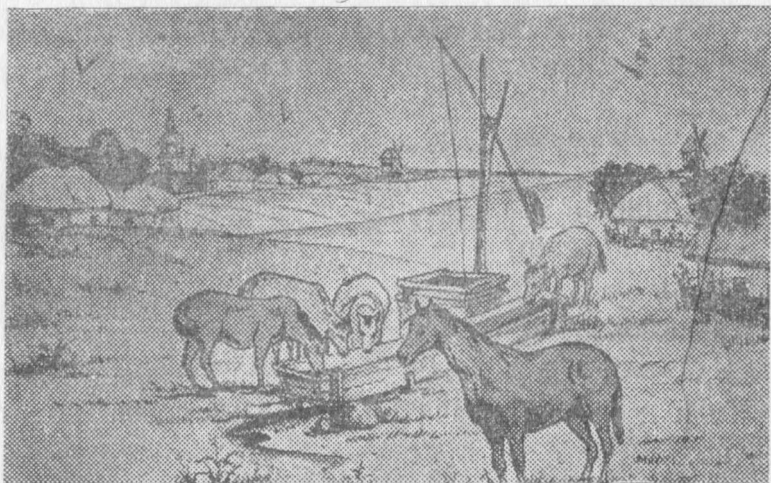
І він з гноем попадає в корито.

Якраз після дядька підбіга до корита верхи хлопчєня з своїми кіньми.

І хлопчиня гарне, і коники як ті огірочки: ситенькі, баскі, жваві. П'ють — аж вухами грають. Чистенька, холодненька водичка — це ж така чудова річ.

А чи така чистенька?

Ні, вона забруднена. В ній гній від сапатої коняки.

Бідне хлопчєня. З твоїх коників-огірочків через місяць, півроку, рік зробляться такі кістяки, що аж подивитись на них страшно буде.

Вони поздыхають, — ці жвавї коники — та дивись і сам добре, щоб і тобі за ними не піти в землю. Бо ти ж з ними днюєш і ночуєш. І коли в дорозі напуваєш їх, то й сам з того відра п'єш.

А днів за три-чотири на руках у тебе буде короста. Бо коли напував коні, то спирався рукою якраз на те місце в кориті, об яке чухалась коростява коняка.

— А що?... Напоїв?...

— Ну, бувай здоров!

— Бачите оту корівку? Правда, гарна? То сименталочка. Одразу видко, що гарної крові.

А тепер гляньте на ту чорну, що п'є поруч з нею. Яка худюша! Чуєте, як кашляє?

Ну, то не дивуйтесь, коли згодом, за якийсь рік, або й раніш побачите й сименталочку в такому самому стані.

— Чому?

— А тому, що чорна — хора на сухоти, або, як кажуть, на туберкульоз. Разом із слиною вона залишає в кориті свою пошесть. А дужа худоба з водою дістане її сухоти.

Тепер знаєте, хто клятий ворог худобі?

Це — спільний водопій.

Він день-у-день, рік-у-рік заражує й коней і худобу, що гинуть од різних пошесних хороб.

Уникайте ж спільного водопою. Напувайте свою худобу з своїх відер чи корит!

Родичі.

Зійшлись якось шестеро собак та й гомонять, яка від них користь людям.

„Я хазяйське подвір'я стережу, — каже Рябко: „цілу ніч не сплю. Мене всі злодії бояться“.

— А я тих злодіїв ще й розшукати можу, — додає собака-розшукувач: — Покажуть мені, де злодії побували, я по слідах і піду навздогін...

„Я теж умію розшукувати. Але не злодіїв, а поранених на війні, — підхопив собака-санітар: „Мені на спину прив'язують торбу з бинтами та ліками. Я розшукую поранених і приношу їм усе потрібне для першої допомоги...“

— Ти тільки торбинку на спині носиш, а я от замість коня працюю, — каже північний собака: — Нас запрягають у санки, і ми тягнемо і вантаж, і людей.

„Мене беруть на полювання“, розповідає про себе мислівський собака.

— А я стережу величезні отари овець, — каже волохата вівчарка: — Коли б не я, то люди залишилися б без м'яса, без вовни. Сірі вовки понищили б овець.

Тут до співрозмовників підійшов ще один: сі-

рий, волохатий, з довгим, пухнатым хвостом.

— А це що за собака? — здивувалися всі: „Розкажи нам про себе, яка від тебе користь?“

— Я ні за чію користь не дбаю, — відповів той, що підійшов: — Я живу собі в лісі і дбаю сам про себе. Там овечку з отари вкраду, там телятко заріжу, залізу й до кошари, й на подвір'я. Шукаю собі здобичі там, де ви, мої родичі, погано доглядаєте.

І зрозуміли всі собаки, що це їхній дикий, хижий родич - вовк.

З переляку.

„Чого, брате, так збілів?

Що з тобою сталося?“

— Ох, за мною через став

Аж сто вовків гналось.

„Що з тобою... сто вовків?

Та б село почуло“.

— Так воно так і не сто,

А п'ятдесят було.

„Та й п'ятдесят диво в нас.

Де б їх стільки взялось?“

— Ну, нехай вже, нехай так,

Але десять гналось...

„Та й десяти не було...

Знать один усього“?

— А як один? Аби вовк.

Страшно і одного.

„А може то і не вовк?

— А що ж то ходило

Таке сиве та мале,

А хвостик, як шило? —

Вовк-дурень.

(Казка).

Старий, голодний вовк вийшов на поле. На полі ходили овечки. Пастух спав. Підкрався вовк, вибрав найбільшого барана-рогаля й каже йому:

„Баране, баране! Я тебе знім“.

— Що ж, каже баран: — така моя доля. Але, щоб не мучитись мені довго та й тобі, щоб не ламати зуби об мої старі кістки, стань там у лощинці й роззяв рот, а я збіжу на горку, розженуся і просто тобі в рот цілком.

Став вовк у лощинці, роззявив рот.

А баран збіг на горку, розігнався й бах вовка по голові. Аж іскри посипалися з очей у вовка, світу він не бачить. Перекинувся разів зо-два та й драла в ліс.

Біжить вовк, бачить — у балочці кінь.

„Коню, коню! Я тебе ззім“.

— Що ж, каже кінь: — така моя, мабуть, доля.

Тільки ж ти зніми з моїх ніг підкови, щоб не зламати собі зуби об них.

Нахилився вовк, щоб скинути підкови, а кінь як дасть йому копитом у потилицю.

Перекинувся вовк та ходу!

Підбіг вовк до річки. На березі ходять гуси.

„Гуси, гуси! Я вас ззім“.

— Що ж, кажуть гуси: — їж, тільки заграй ти нам, а ми потанцюємо перед смертю. У нас такий уже закон.

Примостився вовк на купині, закинув голову і давай вити. А гуси крилами мах-мах-мах і полетіли.

А вовк зліз із купини, подивився на гусей і побіг далі. Підходить він до села.

Біля села було картоплище. На картоплищі рилася свиня.

„Свине, свине! Я тебе ззім“, — каже вовк.

— Ні, не їж мене, пане вовче: у мене є маленькі дітки. —

„Байдуже... я голодний, як собака. Дітки твої й без тебе обійдуться“.

— Так дозволь, хоч сходити нагодувати їх —

„А ти ж прийдеш?“

— Прийду. —

„Ну гляди ж.“

Пішла свиня, а вовк притулився до тину, чекає.

Через годину приходить свиня.

— От що, пане вовче: я дуже грішна. Посповідай мене перед смертю. Хоч легше буде йти на той світ. —

„Ну, добре“.

Свиня посадила вовка коло ями на соломці.

„На город лазила“? питає вовк.

— Лазила, — признається свиня, тяжко зітхаючи.

„Чуже добро крала?“

— Ох, крала! —

„Менших свиней кусала?“

— Чому ж? Кусала. —

„Ну, й грішна ти свиня. За такі гріх...“

Не закінчив вовк казання казати, як штурне його свиня писком. Аж угору підскочив вовк і — бух у яму!

Сидить вовк у ямі й голосить:

„Чи я той хапун, що баранів живцем глитав? Ау-у.“

Чи я той коваль, що коня кував?. Ау-у.

Чи я той музика, що гусям грав?. Ау-у.

Чи я той, що свиню сповідав?. Ау-у“.

Прибігли люди й убили вовка кілками.

Орел і кішка.

Одного разу кішка гралася на вигоні з своїми кошенятами. Зненацька щось зашуміло вгорі. То налетів великий степовий орел. Він кинувся і вхопив одно кошеня. Але він не встиг знятися вгору, як кішка кинулась на нього. Орел кинув кошеня і почав битися з кішкою. У орла були великі, дужі крила, гострий закам'юлений дзьоб та лапи з великими кривими кігтями. Він бив кішку крилами, рвав їй тіло кігтями і виклював одно око. Але й кішка сміливо оборонялась. Вона вгородила в орла свої кігті і прокусила йому праве крило.

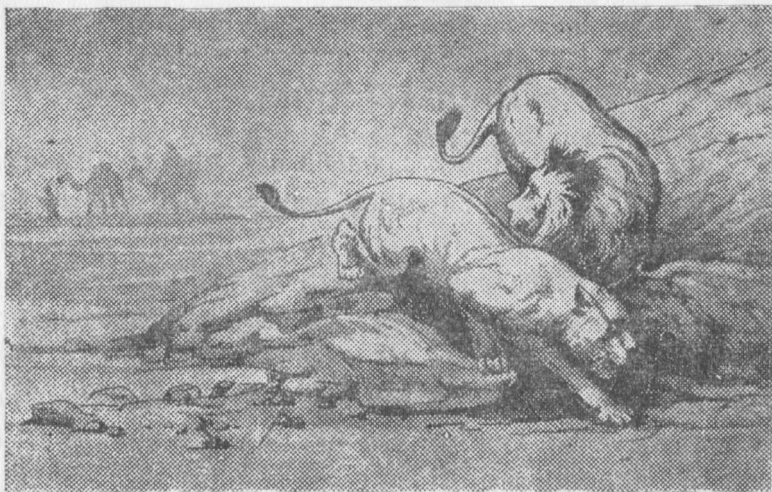
Тепер уже кішка почала переважувати. Але орел і тепер був ще далеко дужчий від кішки, і кішка

втомилася. Та вона з останньої сили стрибнула на орла, повалила його, вчепилася зубами в шию і почала гризти. Орел уже не здужав оборонятися і трохи згодом лежав неживий. Кішка була дуже покалічена і вся в крові. Але вона на те не зважала і зараз же почала зализувати рани своєму кошеняті.

Лев.

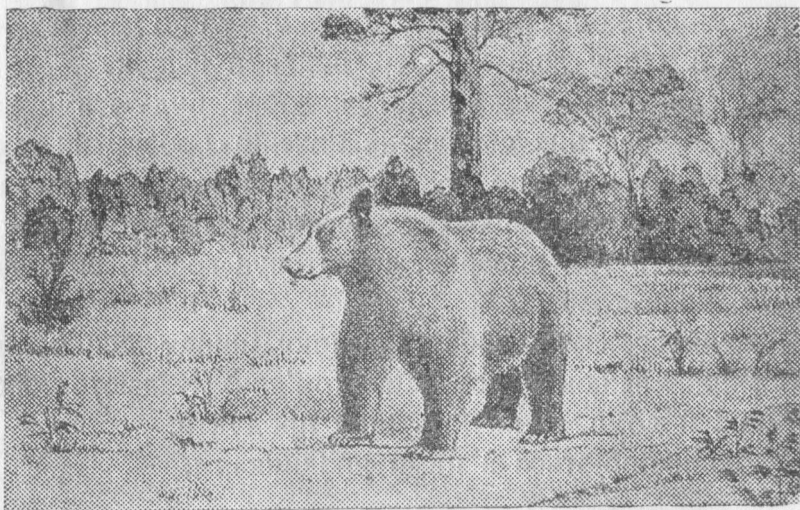
Лев великий звір, але менший від слона. У лева сили багато. Він ухопить телицю й несе. Лев страшний звір. Він ударить лапою людину і вб'є. Лев

трави не їсть, а саме м'ясо. У нас лев не живе. Він живе там, де й слон, по теплих краях. Лева бояться й звірі й люди. Іноді лева звуть царем звірів.

Ведмідь.

Ведмідь менший од лева. І сила у ведмедя менша, ніж у лева. Ведмідь може жити і в холодніших краях по великих лісах. Він їсть м'ясо і медом любить поласувати.

Він прийде на пасіку, візьме лапами вулик і вдарить ним об землю. Вулик розіб'ється, і тоді ведмідь допадеться до меду. Бджоли його кусають та йому те байдуже. У нього густа шерсть, і бджоли його не дуже дошкуляють.

Гризуні.

У наших кролів багато родичів по всьому світу. Ім'я їм усім — гризуни.

Гризуть на землі, гризуть під землею, гризуть під водою. Де тільки є рослини скрізь гризуть.

Удень, уночі, влітку, взимку, без перерви то ті, то інші — гризуть, гризуть, гризуть...

На всьому світі стільки гризунів, що про всіх не розкажеш. Дуже великих звірів серед гризунів нема, все більше дрібнота. Найбільший — бобер — метр довжини, найменший — миша - маленятко: без хвоста сім сантиметрів.

Живуть усі вони по-різному. Хто по землі бігає — миші, ховрахи, зайці, хом'яки, хто по деревах — білки, а хто у воді — бобер, водяний пацюк.

Є гризуни великі майстри: добре будують своє житло. Серед них справжній інженір - бобер: він такі споруди робить, що просто не віриться, як це тварина може так працювати. Дерева пиляє зубами, будує хати в три поверхи, влаштовує греблі, спускає воду, коли треба.

Деякі гризуни роблять велику шкоду людям, як от миші, пацюки, ховрахи, хом'яки. З'їдають хліб у полі й дома, знищують інші продукти.

Люди борються з цими шкідниками.

Гадюка.

Косили у нас за садком у балці. По весні там течія біжить, а влітку тільки вогкенько трошки. Трава там росла густа та висока. Косарі далеченько були, а я та Бровко качалися на сіні. Коли чую, щось холодне черкнулося мені об руку. Глянув, аж то гадюка. Підняла голову й дивиться на мене — от-от кинеться і вкусить. Мені б тікати, а я стою та дивлюсь на неї. Коли це Бровко як кинеться на гадюку, як заходилися вони битися. Гадюка Бровка кусає, а Бровко її рве. Порвав на шматочки і сам

кудись побіг. Усе так швидко зробилось, що я не встиг і косарів гукнути.

Бровко вернувся тижнів через два худий, але здоровий. Ми не знали, де він був, і дуже зраділи, як вернувся. Якби Бровко не кинувся тоді на гадюку, то вона вкусила б мене, і я може вмер би. А то Бровко врятував мене від лиха.

В інших людей.

По культурних країнах уже давно зрозуміли, що пташок треба жалувати й обороняти, щоб їх наплоджувалось багато. По тих краях позаводили роблені гнізда для пташок, немов вулики. У Франції уряд звелів був поставити скрізь по полях, дорогах та межах дощечки з такими написами:

„Іжак годується мишами, гробачками, жучками, що дуже шкодять хліборобам. Не вбивайте їжаків!“

„Кріт їсть завжди всяких гусільниць, гробаків або борзняків; в його шлункові ніколи не знаходили рослинної potravи (цебто він ніколи не їсть корінців або хліба).

Жаби їдять по 20 або 30 гусільниць за одну годину. Не вбивайте жаб!“

„Гусільниці роблять шкоди на мільйони: тільки птахи можуть осилити гусінь; птахи—то помічники хліборобів. Діти! не беріть ячок та пташенят із пташиних гнізд“.

Щиглик.

— Щиглик, щиглик! — діти раді.

— Щиглик! — тільки і слівця.

А він тріпавсь на принаді,

Марно рвався із сільця.

Визволяють, — скільки сміху.

Глянь, дідусю, глянь, чи ба!

— Бачу, дітки, вашу втіху;

Зате щиглику журба.

Зна, що буде нудить світом;

Не про нього наш куток...

Щебетав би собі літом

Та згодовував діток.

Не привикне він до клітки,

Бо неволя всім гірка...

Не то пташки, милі дітки, —

Шкода навіть червяка.

То ж послушайте старого,

Не держіть у заперті

Красуня цього малого,

Бо загине в самоті! —

Позирнули дітки в гору, —

Пурхнув щиглик з рукава:

Знов вітає по простору,

В небі ясному співа.

— Щиглик! щиглик! — дітки раді.

— Щиглик! — тільки і слівця...

З того часу на принаді

Вже й не ставили сільця.

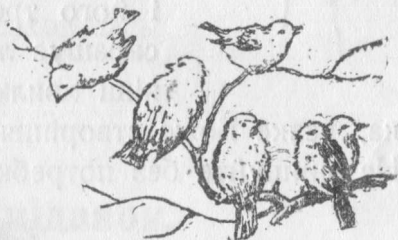
Приказка: Лучше птиці на сухій гільці, ніж в золотій клітці.

Яка користь від пташок.

Гуляв учитель із своїми учнями в полі. Вийшовши з душно́ї школи на простір на привілля, діти весело бігали, кричали, доганяли один одного. Їх молодечі голоси радісно лунали в полі.

От один учень зігнав пташку. Він підняв уже камінь, щоб шпурнути в неї. У хлопця не було ні злості, ні бажання забити бідну пташку, а просто так хотів кинути каменем,

бо руки свербіли, і могло статись так, що камінь цей влучив би в неповинне Боже створіння. Учитель зауважив і стримав учня.

„Покинь камінь!“ сказав учитель. Учень кинув камінь на землю.

„Ну, а тепер скажи нам, за що ти хотів убити пташку?“

Учень мовчав, спустивши очі. Він і сам не міг з'ясувати собі, за що він хотів убити пташку.

„Пташки — наші добрі приятелі“, сказав учитель: „і не ганяти та бити їх треба, а треба намагатись дати їм притулок, захист, любити їх. Пташки боронять наші сади, поле, гаї, ліси від шкідливих червей та комах. Коли б не було пташок, то розвелось б так багато червей і комах, що від них загинула б уся праця господаря. Так за це треба ганяти й знищувати пташок?“

А скільки пожвавлення, радості надають вони нашій природі? Згадайте, з яким захопленням ви слухаєте весною дзвінку пісню соловейка, коли розкочується вона тихого теплого вечора весною в ку-

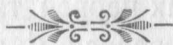
щах над струмком. Згадайте срібні трелі жайворінка у високім небі, миле щебетання ластівки, чилікання всяких пташок, від яких гомонить кожен кущик, гай і ліс.

Кожен із вас, діти, любить життя, і його треба любити, бо ця любов скрашує людині найтяжчі й найтрудніші хвилини його життя. Всяка пташка, всяке Боже створіння теж має цю велику любов. Не знищуйте без потреби жодного життя!

Свійська риба.

У чоловіка в саду була сажалка, а в сажалці жило кілька коропів. Чоловік щодня кидав своїй рибі черв'яків і крихти з хліба, і нарешті коропи навчилися пізнавати його. Як він приносив їсти, то коропи підпливали близьенько і хапали їжу. Як же чоловік приходив не сам, а з кимсь чужим, то коропи, вгляdivши чужу людину, пірнали й ховались під каміння. Потім ще коропи звикли до дівчини, що приносила їсти. Дівчина кликала коропів, і вони підпливали до берега і їли хліб, що дівчина їм кидала.

Риб'ячі танці.

Гей у броду за байраком

Танцювала риба з раком,

Танцювала, озиралась

Та на рака дивувалась,—

Як то гарно він танцює,
То сягає, то тупцює,
То свої розправить вуси
Та ще й шийкою потрусе.
Плине жука з Кременчука,
Подивилась — от так штука!
Подивилась засміялась,
В Дніпр широкий заховалась.

Невдалий сніданок.

Голод мучив велику жабу ще з учорашнього дня. Вона дуже любила попоїсти, а надто перед сном по-вечеряти. Але вчора полив страшний дощ і загнав усю дрібноту на дно. А комахи так поховалися, не-наче їх і зовсім не було.

Зустріч із гусеницею.

Повз жабу повзла сита гусениця. Жаба ширше роззявила рота й плигнула до неї.

Але гусениця враз кудись зникла. Перед жабою лежала суха гілочка.

Жаба плигнула далі, гілочка заворушилася, ви-просталась і знову стала гусеницею.

Коли б не зробилася гусениця схожою на гі-лочку, був би їй кінець.

Зустріч із жуком.

Буря зламала в лісі велике дерево. На це дерево видряпалася жаба.

Бачить — лізе великий жук. Жаба перелізла через гілки й до нього.

Але тут лежав звичайнісінький листочок. Жаба сердито посунула далі. А лист раптом ожив, заворушився й швидко зник. Це був той самий жук.

Коли б жук не зробився схожим на листок, був би йому кінець.

Зустріч із метеликом.

Голодна та сердита жаба сиділа на дереві. А над деревом кружляв метелик.

Він іноді пурхав так близько від жаби, що було зовсім легко схопити його. Жаба посунулась ще ближче.

Метелик раптом сів на гілку і зник,—жаба мало не з'їла листочок. А це й був метелик. Він склав крильця і став схожий на листочок того дерева, на якому сидів.

Жаба зовсім знесиліла з голоду й упала з дерева.

Зустріч із мухою.

Розсердилася жаба й пострибала назад до ставка. Там, біля води, на гарній квітці побачила велику муху.

Жаба вже роззявила рота... Але раптом з мухи став джміль. А джмеля жаби бояться; ужалить, так не радий будеш. А джміль полетів собі вгору. Тут тільки побачила жаба, що то не джміль, а муха,—тільки дуже схожа на джмеля.

А коли б муха не була схожа на джмеля, був би їй кінець.

Зустріч із хлопчиком.

Голодна сиділа жаба на сонці, коли чиясь тінь упала на неї. Біля жаби стояв маленький хлопчик і хотів її схопити.

— Ква - ква! — з одчаю закричала жаба й плигнула в воду. Там вона сховалася в круглому зеленому листі.

Даремно хотів хлопчик роздивитися, де жаба. Її зелена спина була така схожа на водяний лист де вона сиділа, що знайти її ніяк не можна.

Коли б жаба не була так схожа на лист, то був би їй кінець.

А тепер жаба сиділа під листом і, нарешті, снідала: нещасного якогось червячка ковтала.

VI. РІДНИЙ КРАЙ

Край, що ми в ньому живемо, зветься Україною. Ми зветомся українцями. Наша мова зветься українською мовою.

Немає нам кращого краю, як наша Україна. Немає нам кращої мови, як наша українська мова.

На Україні є багато міст або городів. Найголовніше місто на Україні—Київ. Є ще на Україні такі славні міста: Львів, Полтава, Харків, Чернігів, Житомир, Кам'янець, Винниця, Херсон, Одеса, Канів і багато інших.

Найбільша річка на Україні—Дніпро. Є ще багато чудових річок: Дністер, Дін, Дінець, Десна, Псьол і багато інших.

Україна.

Наша славна Україна,
Наше щастя і наш рай.
Чи на світі є країна
Ще миліша за наш край?
І в щасливі й злі години
Ми для неї живемо,
На Вкраїні й для Вкраїни
Будем жити й померемо.

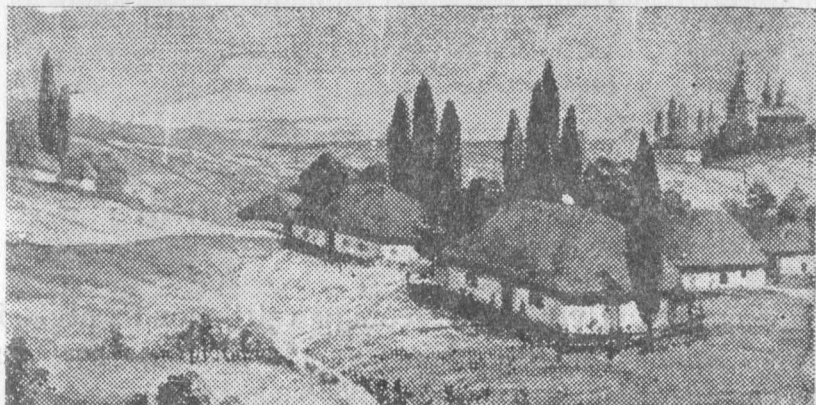
Гімн.

Ще не вмерла Україна і слава і воля!
Ще нам, браття - молодці, усміхнеться доля.
Згинуть наші вороги, як роса на сонці.
Запануєм, браття, ми у своїй сторонці!
Душу й тіло ми положим за свою свободу
І покажем, що ми, браття, козацького роду!
Гей, гей, браття милі, нумо братися за діло!
Гей, гей! Пора встати, пора волю добувати!

Село.

Коло річки, в довгому покрученому яру, розкинулось село Семигори. Яр в'ється гадюкою між крутими горами, між зеленими терасами: од яру на всі боки розбіглись, наче гілки дерева, глибокі рукави і поховались десь далеко в густих лісах. На дні довгого яру блищать рядками ставочки в очеретах, в осоці, зеленіють левади. Греблі обсаджені столітніми вербами. В глибокому яру ніби в'ється зелений оксамитовий пояс, на котрому блищать ніби вправлені в зелену оправу прикраси із срібла. Два рядки

білих хат попід горами біліють, неначе два рядки перлів на зеленому поясі. Коло хат зеленіють густі старі садки. На високих гривах гір кругом яру зеленіє старий ліс, як зелене море, вкрите хвилями. Глянеш з високої гори на той ліс, і здається, ніби на гори впала оксамитова зелена тканина, гарно побгальована складками, позападала в вузькі долини тисячами оборотів та жмутів. В гарячий, ясний літній день ліс на горах сяє, а в долинах чорніє. Над долинами стоїть сизий легкий туман. Ті долини здалека ніби дишуть тобі в лице холодком, лісовою вогкістю, малять до себе в тінь старого густого лісу.

Село.

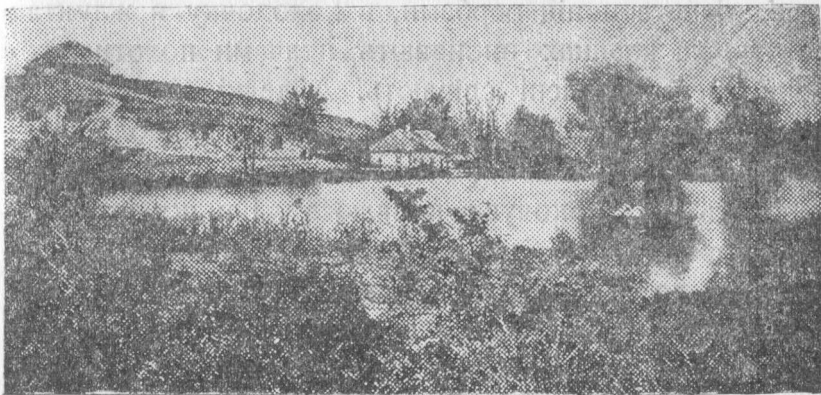
Село! і серце відпочине,
Село на нашій Україні —
Неначе писанка — село.
Зеленим гаєм поросло.
Цвінуть сади, біліють хати,
А на горі стоять палати,
Неначе диво, а кругом
Широколисті тополі,
А там і ліс, і ліс, і поле,
І сині гори за Дніпром...
Сам Бог вітає над селом.

На хуторі в Борзенщині.

I.

Грицько Шугай живе собі на світі, мов на весіллі гуля. Жінка у нього добра: чи що не так, то дуже й не змагалась — аби з ласкою озвався.

І дитина у них була мала — ще в колисці лежала. Хатина їх серед зеленої лощини біліє, як лебедик на воді проти сонця.

Утонуло в запашному лісі маленьке зелене кругле подвір'я Грицькове Шугаєве. Кругом нього, мов захист, високий дубовий ліс, а поміж дубом береза, липина, кленина. Коло двору в одному місці єсть прогалина біля царини. Як вийдеш за ворота, а тоді за царину, так і розійдуться в обидва боки проти тебе веселі ниви, а на горбочку притулилась убога церківця. За нею видно тільки самі димарі з села Нехворощі та журавля з пан-отцевого колодязя. Хоч заховалось за церквою село від Грицька Шугая, та не заховався джерелястий, криничастий ставок, що підійшов під самий горбочок і висвічує в собі, як у дзеркалі, стареньку похиленьку церківцю з її трьома банями та з трьома чорними хрестами.

II.

З одного ж боку ставок підійшов під горбок із церквою, а з другого боку повиходили з села до ставу зелені, сивуваті верби та й посихлялись косицями в воду. Тут утята пасуться, й гуси гегочуть; моло-

диці, дівчата попід вербами, в холодочку в жлуктах золять, на кладках вибивають прадами полотна, сорочки перуть, пісні співають. А деякі коло казана пораяться. А дітвори скільки збереться навколо села! Веселі такі, в білих сорочечках. Тут усякі ігрища позаводять і в „покочуся-повалюся“, і в „куці-баби“, і в „ворона“, і в „короля“. А деякі поприв'язували мотузки до верби та й гойдалися. Тут і гусятка жовтенькі ходили й плавали: як яке видереться на берег та в траві заплутається та й покотиться, як яблучко. Який веселий галас віддалеки чути, — справді весняний. Се так за ворітьми, як вийдеш за царину. А вернешся в двір до Грицька — тихо так усуди; тільки соловейки співають... так душу тобі й торкає.

III.

Грицько в пасіці порядкує. Бджілок годує, можлищі рої відділяє, новенькі улики лаштує для нових роїв. Сей рік коло них ярини не було близько, то він свою пасіку далеко й не одвозив, а поставив за гаєм над ярком, на врочищі „Солодка вода“. Все в нього на душі так було ясно, чи то вже Бог йому, яко доброму і правдивому чоловікові спорив. Коло уліїв щоранку обійде, прихилиться, доглядається до всякого, прислухається. Кругом їх пообкошує, сухе пооббирає; тим часом нові улії споряджає.

Діда старенького до себе прийняв, усе до нього гомонить, радиться, що краще робити в господарстві, чи орати, чи сіяти. Він поважав старість не так, як інші селяни, що й рідного батька поти слухає и поважає, поки той при силі.

Увечері з дідом кулішу з салом на вечерю наварять поуз пасіки в ярочку. До них поприходять Палажка, жінка Грицькова, з дитиною, наймичка й

наймит. Іде в них весела вечірня розмова. Про все поговорять, як краще зробити, де по людях бачили та чули про господарство, про порядки, або як ходити коло хліба святого, коло скоту...

Гарно іншому доведеться на світі жити.

Ластівка.

Ти знов защебетала
У мене під вікном,
Із вирію вернувшись,
Клопочешся з гніздом.

А там же вічне літо
Цвіте, як Божий рай, —
Чого ж вернулась знову
Ти в мій журливий край?

„Хоч літо там і сяє,
Любіше тут мені:
Така квітчасто-пишна
Вкраїна по весні,
Така квітчасто люба,
Що в тім краю-раю
Все бачу я хатинку,
Де це гніздечко в'ю“.

Місто.

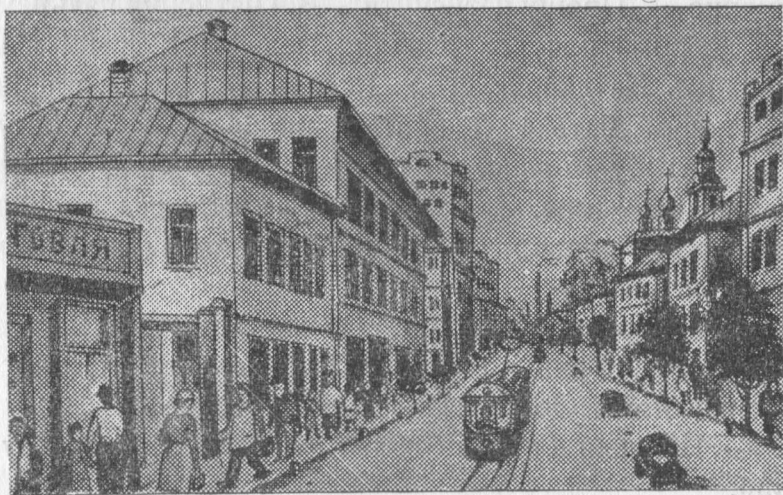
Велике місто з своїми церквами високими, з своїми палацами довгими та широкими, з кам'яними крамницями розкинулось на невеличкім згірку. Внизу, посеред города, текла річка — широка й глибока; багато по ній снувало барок, плотів, пароходів; коло річки й на вулицях гармидер, крик, тіснота, як на ярмарку. Багацтво... Там — ціла вулиця кам'яних крамниць, де видимо-невидимо понапихано всякого краму. У крамницях за прилавками сидять бородаті кацапи-купці і закликають прохожих, разом викрикуючи, які в них „товари“. От — базари з усякими наїдками, й напівками. А се — величезні хороми з такими вікнами, що всього тебе з ніг до голови видно, як у дзеркалі. Улиці рівні, широкі, камнем убиті.

Приказки: В місті, як у тісті, а без грошей нема чого їсти. Без грошей в город — сам собі ворог.

Грицько у місті.

Грицько сливе ніколи не виїздив з села. Один тільки раз був він у містечку на ярмарку. Отож як приїхав він з батьком до міста, то відразу отетерів. На пероні була сила народу. Інші йшли з поїзду, інші на поїзд. Скрізь крик, галас, метушня.

На майдані коло вокзалу побачив Грицько візників, а поруч машини. То були трамваї, автобуси та автомобілі. Батько підвів Грицька до трамваю. Через хвилину трамвай рушив. Швидко їхав трамвай по рейках, а вагоновод мало не весь час дзвонив і тим попереджав перехожих. Оговтався Грицько й увесь час дивився в вікно. Миготіли величезні кам'яниці, різні установи тощо.

Трамвай доїхав до великого майдану. Там Грицько з батьком вийшли й сіли на другий трамвай. Проїхали хвилин з 10, а потім вийшли й пішли пішки. Батько весь час дивився на числа на таблицях, що були на кожному будинку. Нарешті підійшли вони до великого червоного будинку. Грицько з батьком

увійшли в нього й пішли широкими кам'яними сходами. У кожному поверсі на сходи виходили двері з табличками: приміщення №№ 1, 2, 3, 4...

Аж на третьому поверсі побачили вони табличку з номером 11, а під нею підпис „Робітник-металіст Василь Гудзь“. Батько хотів стукати, але Грицько збоку від таблички вгледів чорненький ніби гудзик підпис — „Прошу натиснути“. Він натиснув пальцем, і за дверима почувся дзвінок. Незабаром двері відчинилися. На дверях стояв Василь. Він дуже зрадів, побачивши батька й брата і повів їх у кімнату. В кімнаті було ясно, бо з стелі спускалася велика електрична лампа. За столом сиділа Василева родина. Пили чай. Грицько з батьком пороздягалися. Їх почали частувати.

Батько розповідав про сільське життя, а Василь про міське. Грицько не міг довго слухати. Дорога втомила його. Очі почали злипатися.

— Поклади Грицька спати, — сказав Василь дружині.

За кілька хвилин Грицько спав. Але сон його був неспокійний. Увесь час снилися вагони, трамваї, автомобілі.

Снилося, що біжить він за ними, а вскочити ніяк не може.

Завдання.

Яке поблизу вас найближче велике місто?

Хай той, хто був у великому місті, розкаже про нього.

Бджола і мухи.

Хтось мухам набрехав,
Що на чужині краще жити,
Що слід усім туди летіти,
Хто щастя тут не мав.

Наслухались дві мухи того дива
(Про це найбільше чміль гудів):
„Тут, кажуть, доля нещаслива,
Дурний, хто досі не летів.
Покиньмо, куме, Україну —
Нехай їй хрін!

Та помандруймо на чужину,
Аж до веселих тих долин,
Де доля кращая вітає
І, може, плаче, нас ждучи...
Зими там, кажуть, не буває, —
Гуляй, безпечно живучи!“

Так одна муха-цокотуха
Базікала з кумою вдвох, —
Коли поглянуть на горох:
Сидить бджола та мовчки й слуха.

„Здоровенькі були!“
Обидві мухи загули:

„От добре, що зустрілись з вами...
А нуте й ви збирайтесь з нами“.

На це бджола сказала їм:
— Шкода, я рідну Україну
Не проміняю на чужину,
Нехай це щастя вам самим“.

А мухи разом задзижчали:

„Ось годі, не кажіть!

Жили ми тут — добра не знали,
Бодай би так не жити!

Не то пани, дурні селяни, —
Усяке шкодить нам:
Щодня таке життя погане,
Колись так буде й Вам“.
— Ні, я цього не сподіваюсь, —
Сказала їм бджола:
— Мені шаноба скрізь була,
Бо я без діла не тиняюсь,
А вам —
Однаково, що тут, що там:
Ви ні на кого не жалкуйте;
Обридло тут — туди мандруйте
На втіху павукам.

Наші святині.

Лавра Печерська.

Погожого весняного дня пароплав іде до Києва. Вже за десятки кілометрів люди з пароплава починають вдивлятися у далечінь. Їм першим хочеться побачити на сонці золоті бані Лаври Печерської. Лавра це велика святиня наша. Близько тисячі років з усіх кінців України ідуть і їдуть до неї тисячі людей. Несуть вони своє горе й свою радість, ідуть часто слабі тілом, але сильні духом.

А скільки всього бачила свята Лавра на своєму довгому віку... І як люті татари громили Київ, і як ляхи знущалися з людей, і як москалі грабували святині Києва...

Ще в стародавні часи, тут у Лаврі жили й працювали видатні українські письменники — святі Анто-

ній та Феодосій, пізніше святий Дмитрій Туптало та інші.

У Лаврі ж поховано славнозвісних українських князів і митрополитів.

Тут же літописець Нестор писав про давнє минуле нашої батьківщини.

Любили святу Лавру й великі гетьмани наші. Славнозвісний Іван Мазепа побудував у Лаврі дві церкви і обніс її товстим муром.

Біля двохсот років тому побудовано в Лаврі найвищу на Україні дзвіницю на 98 метрів вишини. На дзвіницю пішло біля 5 мільйонів штук цегли.

І стоїть ця велична будова, як вартовий неосяжних ланів рідної України.

На чужині.

Я на гору високою
Виходжу, дивлюся,
І згадую Україну
І згадать боюся!
І там степи, і тут степи,
Та тут не такії:
Руді, руді, аж червоні.
А там голубії,
Зеленії, мережані
Нивами, ланами,
Високими могилами,
Темними лугами.

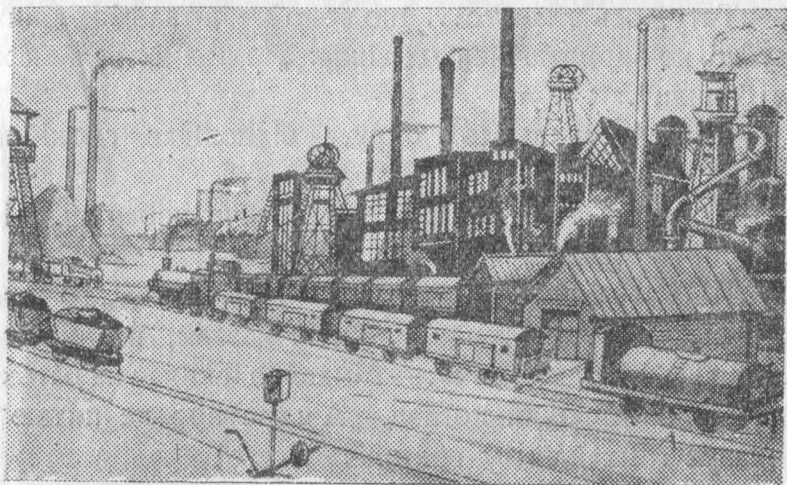

Степами на шахти.

— Михайлику, сядь! Яка тебе муха вкусила, що не всидиш на місці...

„Ось гляньте, ось подивіться, тату“, сипав, як з решета Михайлик, перебігаючи від одного вікна вагону до другого і не зважаючи на батькові уваги. „Що воно таке?“

А всидіти і вцитіти справді не легко було, та ще Михайликові, що оце вперше за все своє життя їхав залізницею у вагоні. Те, що він бачив тепер, зовсім ошарашило його палку голівку своєю незвичайністю. По обидва боки залізниці в імлистій далечині хвилястими розлогими горбами, поперерізуваними в різних напрямках глибокими балками, слався сіро-зелений степ. Немов поважні й спокійні вартові, усюди по степу стояли високі скирти сіна. Так само спокійний, розважний чабан стояв на узгір'ю, спершись на свою

гирлигу, попихкуючи люлечку, й нерухомо дивився, як, немов хмарки, розбрелись зеленим схилом балки вівці. Та щось інше вабить до себе увагу Михайликову. Від того, зовсім для нього незрозумілого, що розкидано по шпильях і узгір'ях велетенських горбів, він не може очей одірвати. Що воно? Церкви? — так ні: занадто брудні й нечепурні ці дерев'яні й залізні височенні будови; та й замість хрестів на даху або стремить на тичині щось схоже на сокирку й молоток, або й даху зовсім нема, а натомість два рухливих колеса: коли крутяться, то одно в один бік, а друге — в другий. До таких високих веж скрізь прибудовано по обидва боки якісь похмурі закурені сараї, а від одного з них в різні боки розходяться — високий сірий вал глею й якась багатонага споруда з купами чорного блискучого вугілля під нею; коло другого — височенний цегловий димар. Довкола їх — ще будівлі, схожі на сараї й кузні, а трохи осторонь сірими, брудними рядками, з рівнолежними вулицями поміж ними, стоять хати з чорними, невідомої Михайликові покрівлі, дахами.

„Тату, ось гляньте... що воно?“ питає Михайлик батька, не одриваючись од вікна: „та подивіться, ви ж не бачили“.

— Ще надивлюсь, сину, — відповідає спокійно батько:

— Шахти то. Приїдемо, то ближче побачиш. Ще й зосоружаться.

„Шахти? це куди ми їдемо?“ — Еге — „То ото такі шахти? А я думав... ви ж казали, що шахти в землі? — В землі, сину. — Михайло скидає на батька непевний питаючий погляд. „А я вас про це питаю“, показує Михайлик у вікно.

— А то будівлі над шахтами, а в них — машини, щоб людей спускати в тії шахти та витягати звідтіля вугіль і глей, яких там накопають шахтарі.

— Та ти сядь, не крутись, не заважай людям входити у вагон. — „Тату“, не вгамовується Михайлик: „туман який скрізь, густий-густий“. — То не туман, сину, а дим. — „З отих високих димарів?“

— Еге... Та годі вже тобі, збираймося вставати — під'їжджаємо.

Поїзд з грюкотом підкотив до станції, і Михайлик з батьком вийшли з вагону.

Наше багатство.

Повновидний місяць стояв високо на небі й посилав на землю своє чисте проміння; ясне лице його заглядало в віконце малої, але білої чепурної хатини. В тій хатині жила вдова Катерина з дочкою Оленкою. Мати Оленки мала тільки невеличку хатину, город та садок вишневий перед вікнами. Вона мусила

тяжко працювати на хліб, а проте доводилося бідувати, і не раз голод і холод заглядали до вбогої хатини.

„По сльоті погода, по журбі радість настає“, мовляла вдова: „а кому Бог дав таку добру дитину, як мені, той не знає ще горя“.

Оленка справді була добра дитина. Матір свою любила, старших шанувала, зо всіма в добрій злагоді жила. Знаходила вона час і до школи ходити, й одягатись чепурненько, і матері в роботі допомогти.

Коли місяць глянув до них у віконце, мати й доня вже упоралися з роботою.

„Мамо, — сказала Оленка, — там на дворі гарно, — піду послухаю, як соловейко щебече“. Сіла вона на призьбі біля хати, а в садочку соловейко тьохкав, аж луна йшла. Місяць, задумавшись, став на небі, мов би й він заслухався того співу, а вігерець тихесенько розмовляв з деревами, неначе б то боявся перебити солодку пісню соловейкову.

Довго сиділа Оленка, дивлячись на красу світа Божого. Вже аж мати, не діждавшись її, покликала:

„Иди, доню, до хати, бо час уже й спочити“.

Але Оленці не те на думці було.

— Ще хвилинку, — просилася вона. — Сядьте, мамо, та заспівайте якої пісні. Дивіться, як тут гарно та любо кругом. Любо мені слухати, як соловей щебече та ще любіше стає серденьку, як почую пісню вашу.

Мати всміхнулась, сіла коло коханої доні та й стала співати всяких пісень: і весільних, і журливих, і про козаків, і щедрівок. В Оленки аж личко паленіло, аж очиці блищали з радощів.

— Мамо, — запитала нарешті Оленка, — чи в кожнім краю люди мають такі гарні пісні, як наші?

— В кожнім краю, кожний народ має інакшу мову, інакші пісні“, відповідала мати: „Сам Бог установив, що кожному чоловікові наймиліша та мова, якої дитиною ще від матері учився; найдорожча й найкраща та пісня, з якою мати його колихала. Бо то рідна мова, рідна пісня. Нема хіба серця в грудях того чоловіка, котрий не любить рідної мови та рідної пісні. А нашу мову, нашу пісню як же не любити, коли вони такі гарні, що й перед цілим світом ними величатися можемо. Мова й пісня—це наше правдиве багатство“.

Приспів.

Гей ви, хлопці, голубочки,
Збирайтеся до купочки!
А ви, дітки-маленята,
Дрібненькії хлопчинята,
Садовіться навкруг мене,
Щільнесенько межи себе.
Та годі ж вам гомоніти,
Пустувати і квиліти;
Почуйте ж лиш, що я кажу,
Покіль мама зваре кашу
Та вечероньку зготує.
Гей ти, малий, утри носа.
Не дивись на мене скоса...
Не про козу казатиму,
Хай їй цур... Ну, слухайте ж,
Співатиму!

Наша пісня.

Наша дума, наша пісня
Не вмере, не загине...
От де, люди, наша слава,
Слава України!

Без золота, без каменю,
Без хитрої мови,
А голосна та правдива,
Як Господа слово...

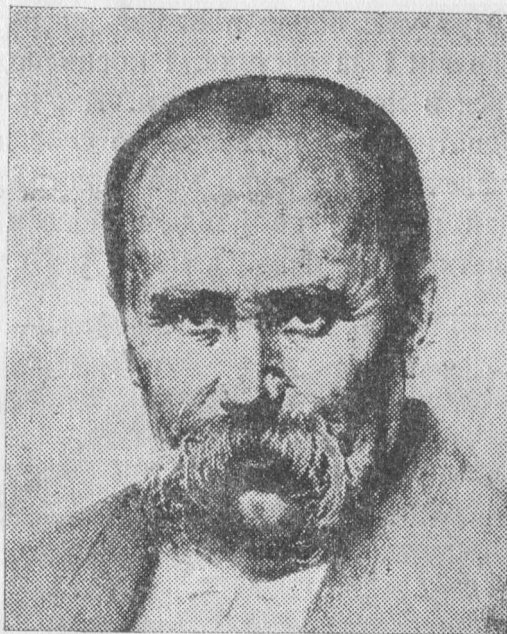
Пісня.

Стоїть явір над водою,
В воду похилився,
На козака пригодонька,
Козак зажурився.
Не рад явір хилитися—
Вода корінь мие,
Не рад козак журитися,
Та серденько ние.
Ой поїхав з України
Козак молоденький, —
Оріхове сіделечко
І кінь вороненький.
Ой поїхав на чужину
Та там і загинув,
Свою рідну Україну
Навіки покинув.
Казав собі насипати
Високу могилу,
Казав собі посадити
В головах калину.

Будуть пташки прилітати,
Калиноньку їсти,
Будуть мені приносити
З України вісті.

Ой, ізза гори та буйний вітер віє,
Ой, там удівонька та пшениченьку сіє.
А посіявши, стала волочити,
А заволочивши, стала Бога просити:
„Ой, уроди, Боже, та пшениченьку яру,
На вдовиних діток та на вдовину славу“.
Ой, ще ж удівонька та додому не дійшла,
А вже ж кажуть люди, що пшениченька зійшла.
Ой, ще ж удівонька та на лавці не сіла,
А вже кажуть люди, що пшениця поспіла.
„Діти ж мої, діти, та горе мені з вами,
Ой, що немає та старшого над вами!“
— Мати наша, мати, та не журися нами:
Ми повиростаєм та й розійдемося сами.
Ой, буде ж нас, мати, по горах, по долинах,
Ой, буде нас, рідна, по чужих країнах.
Будеш ти, мати, як зозуля кувати,
А нікому буде тобі пити подати“.

Ой гаю мій, гаю, та густий — не прогляну!
Що по тобі, гаю, та й вітер не віє,
І вітер не віє й гілля не колише,
Тільки брат до сестри та часті листи пише:
„Ой сестро моя, сестро, та сестро україно!
Чи привикла, сестро, та на чужині жити?“
— Ой, хоч не привикла, та треба привикати,
Коли породила та нещасною мати.
Мати наша, мати, та де нам тебе взяти?
Малярів наняти, матір змалювати;
Поставити матір на божничок в хаті,
На божничок гляну та матір спом'яну.

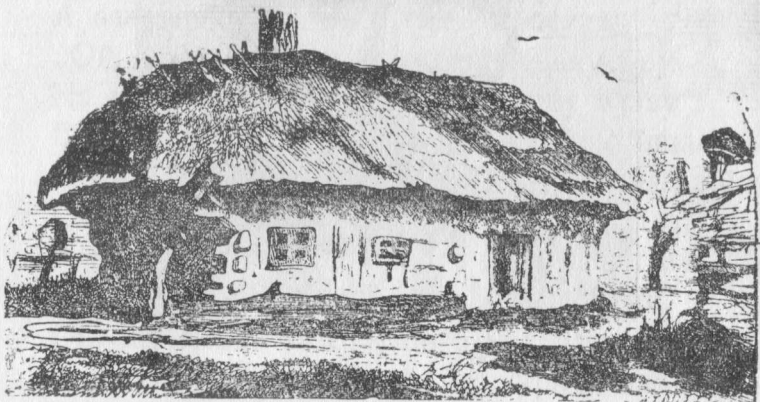
Життя Т. Г. Шевченка.

Хто на Україні не знає нашого Великого Кобзаря Т. Г. Шевченка? Немає на Україні хати, де б із стіни не дивились його прекрасні, сповнені жалю й смутку очі. І вам, дітки, треба знати про життя цієї великої людини.

25 лютого 1814 року в с. Моринцях на Київщині у бідного селянина кріпака Григорія Шевченка, по вулишньому, Грушівського, народилась на світ п'ята дитина — хлопчик Тарас.

Сім'я Шевченків терпіла тяжкі злидні, і діти змалечку по наймах поневірялись. Натерпівся і малий Тарас, особливо тоді, коли вмерла його мати, й батько одружився вдруге. Все ж батько турбувався за малого Тарасика, навіть віддав його до дяка учитись грамоти. Але, коли хлопчикові було 12 літ, помирає

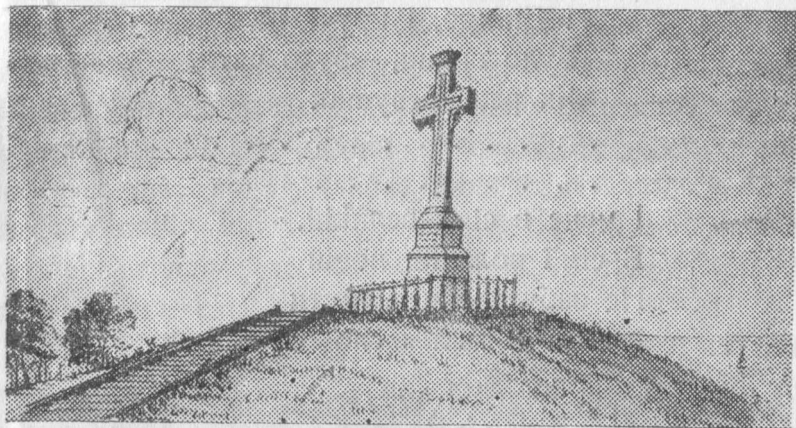
й батько. Отут уже пішло поневіряння круглого сироти. Ставав він і за пастуха, і носив воду школярам, і вчився в малярів малювати. Аж поки пан не взяв шіснадцятилітнього Тараса до себе в покої за козачка. Змалечку Шевченко мав пристрась до малювання, пан помітив це і віддав його в науку до маляра спочатку у Варшаві, а потім у Петербурзі.

Хата, в якій народився Т. Шевченко.

У Петербурзі земляки з України дізналися, що Шевченко має великий хист і талан до малювання й писання віршів. При допомозі видатних людей його викупають із кріпацтва і віддають учитись до Академії Мистецтв. (Це найвища школа, де вчать найкраще малювати).

По закінченні Академії Шевченко повернувся на рідну Україну. Тоді вже він прославився не тільки, як художник, а й як великий поет. У своїх віршах він обстоював свій рідний поневолений край, вчив любити Україну й бідний український народ. Це не подобалось московському царському урядові, і Шевченка заслано в далекі Оренбургські степи, де він пробув 10 років. На засланні йому забороняли малювати й писати. Заслання дуже пошкодило вели-

Могила Т. Шевченка біля Канева.

кому борцеві за Україну. Повернувшись на волю він прожив тільки три роки і помер у Петербурзі.

Земляки, шануючи пам'ять поета, перевезли його тіло на Україну й поховали в чудовому місці під Каневом на горі біля Дніпра, як заповідав він.

Шевченко в своїх творах закликає нас: „Свою Україну любіть, любіть її во врем'я люте, в останню тяжкую минуту за неї Господа моліть!“ Він навчає нас любити й шанувати свою рідну мову: „Учіться, брати мої, думайте, читайте, і чужому научайтесь й свого не цурайтесь, бо хто матір забуває, того Бог карає“...

Заповіт.

Як умру, то поховайте
Мене на могилі,
Серед степу широкого
На Вкраїні милій;

Щоб лани широкополі
І Дніпро, і кручі
Було видно,— було чути,
Як реве ревучий.

.

І мене в сім'ї великій,
В сім'ї вольній, новій
Не забудьте пом'янути
Не злим, тихим словом!

Буря на Дніпрі.

Реве та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива,
Додолу верби гне високі,
Горами хвилю підійма.
І блідний місяць на ту пору
Із хмари де-де виглядав,
Неначе човен в синім морі,
То виринав, то потопав.
Ще треті півні не співали,
Ніхто ніде не гомонів,
Сичі в гаю перекликались
Та ясень раз-у-раз скрипів.

Італійський хлопець.

Морем плив пароплав в Італію. Всяких людей на ньому багато було: і французи, і німці, і еспанці. Був там і хлопець невеликий — італієць. Він був дуже

сумний і сидів сам собі мовчки. Деякі подорожні почали розпитуватися в нього, звідки він їде й куди. Хлопець розповів, що він їде з чужого краю додому. Виявилось, що грошей у хлопця немає, та й дома батько вбогий, не дуже є що їсти. Подорожнім жалко стало хлопця, і вони дали йому грошей, щоб міг він собі купити їсти та й батькові щоб повіз. Хлопець зрадів, що зможе попоїсти, справити собі одержу і привезти грошей батькові.

Трохи згодом подорожні посідали обідати й почали розмовляти про всякі краї та про людей, що в тих краях живуть. Хлопець сидів і чув ті розмови. От подорожні почали розмовляти про Італію та про італійців. Один казав, що в Італії народ зовсім неосвічений, що там навіть урядові люди не вміють читати; другий казав, що італійці дуже неохайні; третій упевняв, що італійці шахраї та розбійники та зло... Він хотів сказати:—зłodії, та невстиг вимовити, бо між очі йому жбурнуто гроші. Мідяні та срібні грошинки покотились по столу й посипалися додолу.

Подорожні полякалися й посхоплювалися. Вони не розуміли, відкіля ті гроші. То кидав гроші той хлопець італієць, якому подорожні дали ті гроші. Він сказав подорожнім: „Заберіть свої гроші. Я не візьму милостині від тих людей, що зневажають мій рідний край!“

Буковина.

Як би крила соколові
Мав я, сиротина,
Полетів би, де зелена
Люба Буковина,

Де Прут, Черемош, де Бистриця,
Де гори Карпати...
В Буковині мило жито,
Мило й умирати.

Дітям.

Перша думка наша, діти,
Краю рідному.
Першу працю присвятити
Люду бідному.

Усім серцем полюбляти
Вчіться ближнього,
З тяжких злиднів визволяти
Неспроміжного.

Чули заповідь Господню —
Всім любитися,
А не рить другим безодню
Та злобитися.

Ото ж будьмо, діти, певні
По Господньому:
Завжди милі, завжди кривні
Одне одному.

VII. І Н Ш І К Р А Ї

В холодних країнах.

На далекій півночі живуть ескімоси. Морози там дуже великі. Товста крига вкриває землю. Крига не розтає навіть улітку. Крижані поля тягнуться на тисячі кілометрів. Зимою сонця майже не буває. Темна, холодна зима тягнеться кілька місяців. Весною на небо виходить сонце. Воно ціле літо не заходить і до осені стоїть день.

В цих краях не можна ні хліба сіяти, ні худоби розводити. Ескімоси живуть з полювання на морських звірів. З домашніх тварин у них є тільки собаки. Собаки в ескімосів замінюють коней. Їх запрягають у легкі сани-нарти. До їзди собаки добре привчені, і ескімоси цілими родинами переїзять на нові місця. Собак своїх вони дуже бережуть, на лапи надівають рукавички, щоб не поранили ніг об кригу.

Для собак ескімос бере їжу — заморожене м'ясо й рибу і, приїхавши на стоянку, в першу чергу годує собак.

Житла ескімоси будують із снігу.

Твердий сніг ріжуть плитами й складають із плит круглу хижу. Замість скляних шибок вставляють крижини.

Дерева в тих краях нема. Човни ескімоси роблять із кісток кита й обтягають їх тюленьчими шкірами. Морських звірів б'ють гарпунами. Гострий кістяний накінецьник зіскакує з держака і встромляється в тіло звіра. Накінецьник на ремні, цим ремнем і витягають пораненого звіра.

Ескімоси люблять пити теплу кров тільки що забитого тюленя. Це рятує їх від страшної хвороби — цинги, яка розхитує зуби і роз'ятрює ясна. Тільки що спійману рибу їдять сирою, як ласощі.

Ескімоси вміють вирізувати з кісток дуже красиві речі: намисто, гребінці, ложки, блюдця. Для дітей батьки роблять цікаві іграшки.

Сніг на півночі глибокий, і ескімоси змалку вчаться добре їздити на лижах.

Сахара.

Сахара — пустеля. Глибокі, сухі, сипкі піски тягнуться на тисячі кілометрів. Вдень сонце немилосердно розпікає пісок і камінь, спека перевищує 40°. Особливо страшна Сахара, коли в ній піднімається вітер-самум. Це буває так: небо на обрії стає червоним, здалеку доходить сильний шум, з'являється хмарка, яка росте й наближується. Гарячий, сухий вітер віє все дужче й дужче. Пісок забивається людям і тваринам у вуха, очі, ніс, вривається в тіло аж до крові.

Верблюди лягають на землю, а подорожні замотують голову, ховаються за верблюдів і чекають, доки пронесеться самум. Часто люди гинуть від самума.

Іноді в пустелі зустрічаються оазиси, це такі місця, де є вода, що виходить із землі. Тут кочовники і подорожні запасуються водою, напувають і годують верблюдів. У великих оазисах вирощують фінікові пальми, сіють хліб, будують житла.

В глибині пустелі живуть тільки кочовники - туареги. Туарег мчить пустелею, замотавшись у покривало від піску. Туареги живуть із скотарства і торгівлі. Жінки виконують домашню роботу. Головне — це вода. Носять і схоронюють її в високих глиняних глеках, щоб не розхлюпувалась і не висихала.

Перевозять усякі речі туареги на верблюдах. Верблюд може кілька днів обходитись без води й їжі. Деякі верблюди можуть за добу пройти до 150 кілометрів.

В останній час роблять такі автомобілі, що добре ходять по глибокому піску в пустелі. Вперше через всю Сахару проїхали на автомобілях у 1923 році.

Папуаси.

Є такий великий острів Нова Гвінея. Ввесь острів покритий непрохідними лісами. Зими там нема. Круглий рік пече сонце. Живуть там папуаси. Ходять вони голі, тіло у них чорне, волосся кучеряве.

Пальми, банани й інші дерева утворюють густі хащі, в яких завжди душно й вогко.

В лісі кричать папуги, літають строкаті, різнокольорові птахи, лазять отруйні гади. В морі багато риби.

Папуаси добрі мисливці, добре стріляють із лука.

Вони спритно лазять по деревах, шукаючи смачних плодів.

Житла папуаси будують не на землі, а на воді: вбивають високі палі й на них кладуть поміст. Так будуються цілі селища. Будівлі їхні схожі на гостроверхі шатра. Роблять стіни з бамбуку,*) а покрівлі з стеблин. Вікон нема, одні двері.

Такі житла захищають папуасів від хижих звірів, гадів та ворогів.

Від селища до селища папуаси їздять човнами, бо їхні ж житла на воді. Щоб човни не перекидались, їх зв'язують по два, або прив'язують до них колоди.

Зброя папуасів — лук і стріли. Наконечники стріл костяні й часто намазуються смертельною отрутою. Папуаси влучні стрільці, вони навіть рибу б'ють стрілами.

Землю вони розпушують мотикою — міцною палицею. Садять городину: тарро, ямс. Ямс дуже схожий на нашу картоплю. Урожай збирають чотири рази на рік.

*) Бамбук схожий на очерет, але високий і міцний, як дерево.

На кокосових пальмах ростуть величезні оріхи. Папуаси збирають їх і їдять. В середині оріха сік, як молоко, а навкруг соку тривний й смачний м'якиш. Із шкаралущі оріха роблять посуд, а з волокна, що навколо шкаралущі, тчуть тканини, плетуть мережі та кошики. Із стовбурів випалюють човни. Деякі племена папуасів досі не знають заліза. Ножі й сокири у них із камня. Все ж ними вони добре довбають човни, вирізують посуд, іграшки, стріли.

Папуаски люблять співати й танцювати, наряжаючись в різні машкари й одяг.

VIII. В Е С Н О Ю

Крига.

I.

Стало видно річку. Повіді ще не було, але яка стала чудна річка. Вся сіра, покопирсана, ряба. На березі комахнею стоять і ходять люди. Сонце хитро виглядає зза парового млина. Галки кудись летять довгими рядами і кричать. А як блищить кінчик хреста на Благодявленській церкві. Ух гарно...

„А-ну, наввипередки!“ раптом закричав Федько і як вихор зірвався з місця. Стьопка й Спірка заверещали і побігли за ним. Толя тільки дивився, як миготіли ноги Спірки та Стьопки. Ось Стьопка загубив книжки. Зупинився, підхопив, знов фицнув

і полетів за передніми. Толя нагнав їх аж коло самої річки. Зблизька річка здавалась ще чуднішою.

Видно було, як помалу тяжко йшла крига. Лід тріщав, лускався, крижини лізли одна на одну, часто було схоже на те, як женуть великий гурт волів. По всьому березі стоїть народ. Хлопці жевжиками просуваються поміж дорослих і безперестанку кричать дзвінками веселими голосами. Скільки тут школярів, які завтра скажуть учителеві, що їм у цей день „голова боліла“ і вони не могли прийти „в клас“.

II.

А річка все суне і суне вперед. Крижини з мокрим рипом труться одна об одну. Вони такі поважні та старі, аж жовті. Звідки вони припливли сюди? І куди попливуть? От сісти на одну з них! І їхати на ній десь далеко-далеко. Кругом другі крижини, їх треба одпихати, щоб не лізли на цю, а то, як налізуть, то потоплять. Добре, як встигнеш перестрибнути на другу, а як шубовснеш у воду. А вода — ух, чорна, глибока та холодна. Але знаходяться смільчаки, що стрибають з крижини на крижину і їдуть на них якийсь час. Десятки хлопчачих очей із заздрістю слідкують за молодцями. А молодці візьмуть та ще й ногами потопляють по льоду: от, мовляв, крига яка, не проломиться. Деякі з них перестрибують на другі лідяки і навмисне зупиняються на самому кінчику над чорносиньою густою водою. „А-ну, ти там! Хочеш раків половить?“ — кричить хтонебудь з дорослих на молодця.

„Злізай на берег... Шубовсне в воду, витягай його“.

Молодець ніби не чує, але потопавши по кризі сходить на берег.

Веснянка.

А вже красне сонечко
Припекло, припекло!
Ясне - шире золото,
Розлило, розлило!
На вулиці струмені
Воркотять, воркотять!
Журавлі курликають,
Та летять, та летять!
Засиніли проліски
У ліску, у ліску!
Швидко буде землянка
Вся в вінку, вся в вінку!
Ой, сонечку - батечку,
Догоди, догоди,
А ти, земле - матінко,
Уроди, уроди!

Жайворонки.

В небі жайворонки в'ються:
Заливаються, сміються,
Грають, дзвонять цілий день,
І щебечуть, і співають,
І з весною світ вітають
Дзвоном радісних пісень.
Ось вони на землю впали,
Щось шепнули їй, сказали
І розтали знов у млі...
І щоб глянути на диво,
Виглядають полохливо
Перші проліски з землі.

На весні.

Скресла крига. Шумить Дніпро, сивіє і чорніє й плескає в береги; розвивається верба, зеленіють очерети.

Зацвіли вишні, прокувала сива зозуля. Красно в садочку. Прослався зелений барвінок, голубо зацвів; червоніє зірка; повився горобиний горошок, вовча ступа попустила широке листя; цвіте — процвітає мак повний — і сивий, і білий, і червоний; розкинувся по землі синій ряст; розрослась зелена рута.

А на самому березі верба аж геть попустила віти на воду.

Подоріж води.

I.

Кому тільки не треба води. І травичці, і звіреві, і пташці, і людині. От чому Бог наповнив водою великі моря й океани.

Але в морях вода гірка й солона, та не всі й живуть біля моря. Як же очистити воду? Як перенести її за тисячі кілометрів? Як підняти її на високі гори?

Роботу цю доручено щирому сонечку. Своїм теплим промінням переробляє сонце воду на легеньку пару. Водяна пара залишає сіль у морі, піднімається вгору і здається нам срібними хмарками на голубому небі.

II.

Піднесеться пара хмарками, але не стояти ж цим хмарам над морем. Тут виходить на роботу вітер і розносить величезні хмари, як легкі пір'їнки на всі

сторони світу білого. В кожній такій хмарі іноді так багато води, що коли б вона вся разом ринула на землю, то затопила б міста, села, людей і тварин. Але справу влаштовано інакше: вода з хмар сіється як крізь сито, дрібними краплями дощу, або замерзає й летить пухнастими сніжинками.

III.

Освіжить вода луки й ниви, та й почне просякати в землю. В землі крапля за краплею збирається вона в маленькі струмки. Струмок ллється до струмочка і от проб'ються вони з під землі прозорим, холодним джерелом. Джерело це ллється потічком по землі, проріє собі річище, зустрінеється з своїм братом таким же струмком і потечуть вони разом. Течуть вони разом, а по дорозі до них пристане третій, четвертий, п'ятий товариш. Дивишся: вже чимала річка тече в зелених берегах. Напуває річка людей і тварин, освіжає рослини на полі, крутить млинові колеса, несе плоти з колод і легенькі човни; а в її прохолодних струменях уже граються веселі рибки, поблискуючи срібною лускою.

IV.

Тече річка, зустрічається з другою — зіллються й потечуть разом. До них по дорозі пристане третя, четверта... І от велика ріка з багатьма притоками протікає з краю в край, іноді через велику державу, або декілька малих. Пливають рікою важкі берлини, навантажені до верху товаром; шумлять пароплави; а на берегах стоять промислові й торгові міста, одно багатіше другого. Несе річка багатства з країни в країну, в далеке море і вносить в нього своїм широким гирлом уже не маленькі човни, а великі пароплави, що димлять широкими трубами.

Багато води вливає ріка в море, а сонце все працює: знов піднімає воду в хмари і розсилає по всьому світу.

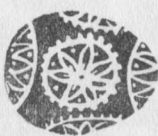
Ллються без кінця ріки в моря і ніяк вилитись не можуть; черпає вічно сонечко воду з морів і ніяк вичерпати не може: так премудро створено це Творцем.

Завдання: Розкажіть по порядку, як подорожує вода.

Великодні святки.

Перед Великоднем так цікаво було дивитися, як сестри писанки пишуть. Мої старші сестри обидві вміли писанки писати, то й собі й людям було по-

написують, а мама крашанок накрасить і червоних, і жовтих, і блакитних; пасок напече. До церкви підемо всі пасок святити. І так гарно, як христосуватися почнуть: усі люди веселі та ласкаві. Прийдемо додому розговляємося, тоді біжимо христувати, а потім на гайдалку; крашанками навбитки граємось. І не сваримося, бо нам казали, що на Великдень ще грішніше сваритися, ніж звичайно.

Христос Воскрес.

„Христос воскрес!“— величну звістку
Лунають дзвони голосні,—
Вони хочать збудить природу,
Що пробувала в зимнім сні.

„Христос воскрес!“— співає пташка,
Вернувшись з вирію в свій край,—
В годину світлую гадає
Знайти і тут коханий рай.

„Христос воскрес!“— говорить сонце
З весняних радісних небес:
Життя воскресло і надія,—
Христос воскрес! Христос воскрес!

На Великдень біля церкви.

На Великодні святки — чого в мене нема. Самими писанками обмінююсь було, як христосуюсь із подругами. Убере було мене дядина, в дрібушки поплете, стьожки до кірок попустить,— тільки робленої ще надівати не дає: „Бо рано ще,— каже,— небого, ще підрости на кірх.“

От на Великдень пішла я з сусідом і з подругами в гурті паски святити. У нас і поросся, і сало, і ковбаси: спасибі Богу, всього було. Привезли, поставили на цвинтарі: я поруч із своїм сусідом (він на моїм возі і привіз, бо моя дядина на господарстві зосталась). Із воріт на цвинтар люди з пасками так і точаться, як бджоли з улья,— аж душно зробилось. Кругом люди у два ряди постали рясно, мов квіток хто рядочками насаджав, тільки поміж пропустили панотцеві з причетом пройти. Почали з рушників усячину вив'язувати; і коло мене хтось по праву руку став, та я й не оглянулась; саме панотець із церкви з причетом вийшов і почав кропити. Іде рядами та все кропить, а тут за ним услід титар проскури кладе, а од миру одбирає крашанки, п'ятаччя.

Порівнялись і зо мною, і від мене одібрали, я й гроші подала. Підійшли й до мого сусіди, що по праву руку,— аж і взяти нічого. Пасочка пшенишна маленька, сала шматок, пара крашанок і хріну. У мене аж серце тьохнуло. Узяв титар крашанку, подержав у руці та й положив назад мовчки.

Отаке то воно в світі буває, що в одного як багато всього є, а другому й розговорітися гаразд немає чим...

Весною на полі.

На дворі весна вповні. Куди не глянь — скрізь розвернулося, розпустилося, зацвіло пишним цвітом. Ясне сонце, тепле й приємне, ще не встигло наложити палючих слідів на землю; як на Великдень дівчина красується вона в своїм розкішнім убранні... Поле — що безкрає море; скільки глянеш розіслало зелений

килим, аж сміється в очах. Над ним синім шатром розіп'ялось небо — ні плямочки, ні хмарочки, чисте, прозоре — погляд так і тоне... З неба, як розтоплене золото, ллється на землю блискучий світ сонця; на ланах грає сонячна хвиля; під хвилею спіє хліборобська доля... Бує вона вгору; зеленіє, як рута... Легенький вітрець подихає з теплого краю; перебігає з нивки на нивку, живить, освіжає кожную билинку... І ведуть вони між собою тиху таємну розмову: чути тільки шелест жита, травиці... А згори лине жайворонкова пісня; доноситься голос, як срібний дзвіночок — тремтить, переливається, застигає в повітрі..

Зоре моя вечірняя.

Зоре моя вечірняя,
Зійди над горою.
Поговорим тихесенько
В неволі з тобою.
Розкажи, як за горою
Сонечко сідає.
Як у Дніпра веселочка
Воду позичає.
Як широка сокирина
Віти розпустила...
А над самою водою
Верба похилилась, —
Аж по воді розіслала
Зеленії віти,
А на вітах гойдаються
Нехрещені діти.

Як у полі на могилі
Вовкулак ночує,
А сич в лісі та на стрісі
Недолю віщує.
Як сон-трава при долині
Вночі розцвітає...
А про людей... Та нехай їм!
Я їх, добрих, знаю.

Садок.

Розцвівся пишно мій садок:
Рясна черемха, і бузок,
І яблуневий цвіт
В своїм убранні молодім
Блищать на сонці золотім
І шлють йому привіт.
Барвінок стелється в траві,
В зеленій свіжій мураві
Рясніють квітоньки
Жовтогарячі, голубі.
І срібні з ними ж у юрбі
Конвалій пелюстки.
Ставні, поважні явори,
Дуби, зіп'явшись догори,
Красують мовчазні.
Заледве вітер набіжить,
По їх верхах зашамотить —
І зникне в гущині.

Насадження лісу.

Що ми саджаєм, саджаючи ліс?

Щогли, щоб в небо вітрила знялись; палубу, ребра і борт кораблів — морем пливти до чужої землі.

Що ми саджаєм, як садим ліси?

Радющогли — ловить голоси; садимо балки і шпали, і віхи — крізь болота прокладати шляхи.

Що ми саджаєм, саджаючи ліс?

Вікна і двері, обіддя коліс, стіл для писання, легенький стілець, книжку і зошит, і твій олівець.

Що ми саджаєм, як садим ліси?

Крила, щоб високо линути в синь.

Буде в нас човен, будинок, ослін, гойдалка, весла і з дерева кінь.

Що ми саджаєм, як садим ліси?

Листя під ранішнім блиском роси, вологість, повітря для наших легень — ось що ми садим в сьогоднішній день.

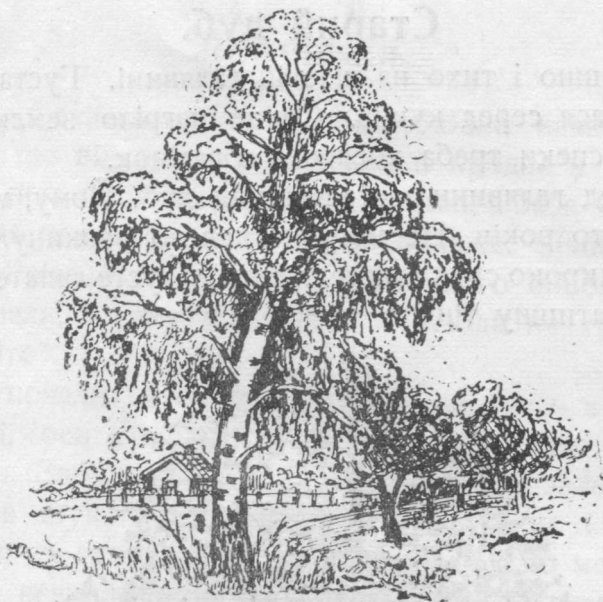

Береза.

У садку росла висока береза. Яка вона гарна! Стовбур у неї білий, листячко дрібненьке, зелене.

Весною на березі поміж листячком вирости маленькі квіти. Коли вони засохли, висипалися з них крилаті зернятка. Вітер підхопив одне таке зернятко й поніс.

Далеко від березки впало зернятко в землю. Пішов дощ. Зернятко набрякло й пустило вниз білий корінець, а вгору — малесенький паросток.

Корінці в землю заходять глибоко і п'ють з неї соки. Ці соки дереву потрібні, як молоко малій дитині.

А паросточок тягнеться вгору. Ось він уже з землі визирає, росте все вгору.

Сонце на березку світить, дощик її поливає, а вона все росте й росте.

Виросла до зими маленька березка, а холод її прибив. Пожовкло, обсипалося на маленькій березці все листя. Пішов сніг, настала холодна зима. Занесло березку снігом, самий тільки вершечок стирчить.

Прибіг у садок зайчик. Дивиться—вершечок березки стирчить. Сів зайчик і той вершечок геть обгриз.

Прийшла весна, трава зазеленіла. На березці листя розпускається, тільки вершечок, що зайчик обгриз, засох. Та нічого! Березка пустить нові паростки й знову ростиме вгору.

Старий дуб.

Затишно і тихо на лісовій галявині. Густа трава розрослася серед кущів. Сонце нагріло землю. Від літньої спеки треба ховатися в затінок.

Серед галявини росте великий дуб. Йому, мабуть, понад сто років. Це могутнє дерево розкинуло широко, широко своє товсте гілля. А густе лапате листя кидає затишну тінь.

Десь на верхів'ї дуба шелестить вітер. Але старий, міцний дуб не похитнеться од вітру. Його не зворухне й жорстока буря. Бо дуб — найміцніше дерево наших лісів. І живе найдовше. Щороку на дубі виростає багато жолудів.

Але й у старого дуба є вороги. Цих ворогів відразу й не помітиш. Вони живуть під корою дуба. Там вигризають вони собі темні коридори, бо їдять кору дерева. Це жуки, і зветься вони короїдами. Вони живуть не лише на дубі, а на всіх деревах і дуже шкодять лісові. Строкатий дятел своїм міцним дзьобом спід кори їх видовбує і знищує.

Лопуцьки.

Баба Секлета йшла по зілля. Вона всяке зілля рве те, що від хвороби помічне, й продає в аптеку. І ми з нею побігли. Прибігли на степ, а баба Секлета показала нам якісь квіточки та й каже: „Оце материнка. Рвіть її, та глядіть, щоб ніякого іншого зілля не зривали, а саму материнку. А сюди на хусточку складайте“.

Ми почали материнку шукати, аж Івась кричить: „Хлопці, ось грицики“. Ми до нього — аж справді грицики. Забули ми й про материнку та заходилися грициків шукати та їсти. А там ще й на козельці набрали. А там і до свиріпи взялися, і до молочаю. Наїлися всяких лопуцьків донесхочу. Тоді згадали за материнку. Нарвали трохи, та поки знайшли ту хустку, що баба Секлета нам дала, щоб материнку на неї складати, то вже й додому треба йти. Небагато помочі було з нас бабі Секлеті.

Папір.

Бачиш цю стару ганчірку? Це була колись твоя сорочка. Потім вона зносилася, подерлась, і мати взяли її стирати пил. Тепер ганчірка розлізлась зовсім. Її можна тільки викинути на смітник. Ніякої користі з неї ніби то не буде. Про те, це не так.

З неї ще буде користь. Отаке старе ганчір'я збирають і відправляють на паперову фабрику. Там його сортують. Потім ганчір'я потрапляє в машину, що перегризає, перемелює його. Все це очищається

від бруду і вариться у великих казанах, розплющується в тонкі аркуші й пресується.

Із старого ганчір'я виходить найкращий білий папір. Але папір роблять не тільки з ганчір'я. Найбільше паперу роблять із дерева.

На півночі від нас простяглись великі соснові ліси. Там є великі паперові фабрики. На них папір роблять із дерева, із стовбурів сосен.

На фабриці дерево проходить крізь різні машини й багато робітників працює біля них. А навколо фабрики сосни верхів'ями шумлять. Не знають вони, що з них будуть книжки. А книжки розповідатимуть людям багато цікавого й корисного.

Білі лілії.

Пішли хлопці купатися на річку. На березі ріс очерет, а у воді — білі лілії й жовте латаття. Трохи далі берег був чистий, вкритий м'яким піском.

Отут і роздяглися діти.

Вмить поскидали трусики й один за одним пострибали у воду.

Хто не вмів плавати, хлюпався біля берега. Тарас, Юрко і Марко плавали далеко наввипередки.

— Піду білих лілій нарву, — каже Юрко.

— Там вода нечиста й дно грузьке, — відмовляє Тарас.

— Байдуже, зате ж лілії які гарні!

Побіг Юрко берегом до того місця, де росли лілії. Там розгорнув очерет і поліз у воду. Дно й справді грузьке, неприємне. Довге латаття навколо тіла обплутується. От уже руку простяг хлопець,

хоче квіткі зірвати. Коли раптом щось ніби вкусило за ногу.

Юрко швидко смикнув квітку, обірвав її й вібрався назад на берег. Бачить — на нозі міцно присався чорний слизький гробак. Ніяк не відірвеш...

— Це п'явка, — каже Тарас. — Я чув, що її треба сіллю присипати, тоді відпаде.

А в одного з хлопців був хліб з сіллю. Струсив він сіль з хліба. Присипали нею п'явку, вона й справді відпала.

Тільки ранка на нозі лишилася.

Яблуні.

Я посадив восени двісті яблунь. На зиму я обгорнув їх соломною, щоб зайці не погризли. По весні, як сніг ростав, я пішов подивитись на яблуні.

Кора на яблунях була блискуча, а на гілках уже починали розпускатись потрошку пуп'яночки. Але як я розгорнув соломку, то побачив, що у всіх яблунь кора при землі була на вершок завширшки обгризена навкруги. Це зробили миші.

Всі яблуні розвилися, але зараз же всі посохли. Тільки дев'ять яблунь не засохли. Вони довго були хворі, але таки почали рости.

У цих дев'яти яблунь кору обгризено було не навкруги, а так, що од тієї кори, що при коріні, до тієї, що була вище погризеного, була смужечка не обгризеної кори. Та смужечка дуже набубнявіла.

Ось через віщо ті дев'ять яблунь не засохли.

Усяке дерево тягне собі з землі сік. Воно тягне його корінням. З коріння сік корою йде вгору і роз-

ходиться по гілках, по листі та по квітках. Тим соком дерево годується і ним живе.

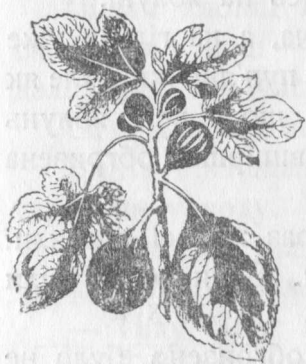
Як що видовбати з дерева середину, то воно не засохне, аби кора на ньому була ціла. Бувають дерева дупнасті, такі, що в їх середина вигнила. Але вони не сохнуть. Це тому, що в їх ціла кора, і сік іде з коріння по корі в молоді гілки.

У яблунь миші кору навкруги пообгризали, і сокові ні по чому було йти з коріння вгору. А в тих дев'яти яблунь ще залишилася смужечка кори од коріння вгору. По тій смужечці сік і йшов з коріння вгору, тим та смужечка так і набубнявіла. Тим і яблуні ті не сохли.

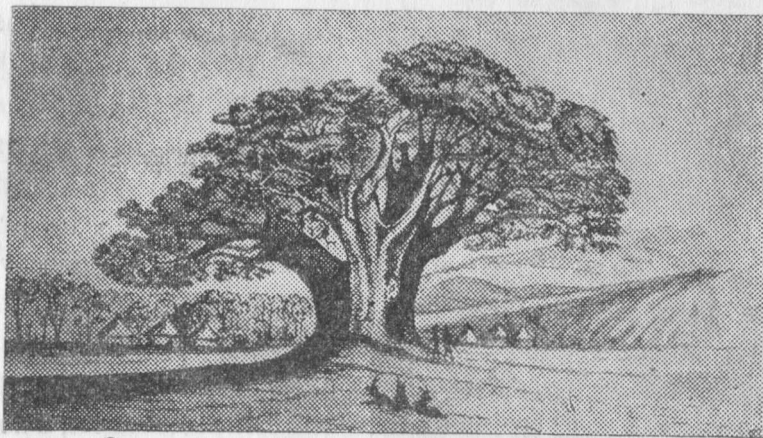
Хліб на дереві росте.

По душних краях росте дивне дерево. Воно нагадує наші дуби гіллясті. А тим воно дивне, що дивна садовина на ньому родить. На гілках і на стовбурі виростає овоч. На деяких деревах овоч круглий, як яблука, на деяких довгастий, як груші; завбільшки він в людську голову. Той овоч ріжуть скибками і печуть, а спікши, їдять. Спечений овоч дуже підходить до хліба. Через те й дерево, на якому він росте, зветься хлібове дерево. Там не сіють ніякого хліба, і хлібове дерево стає людям у великій пригоді.

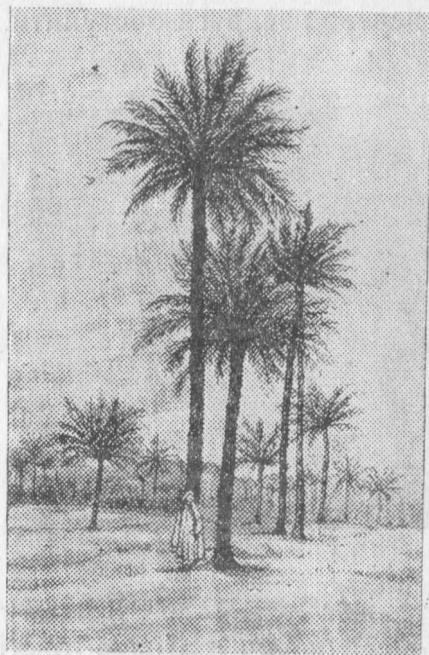
Найбільші в світі дерева.

Найбільші в світі дерева: баобаб та пальма. Вони ростуть по душних краях, там де ніколи ні снігу, ні морозу не буває. Баобаб дуже високий і дуже товстий та гіллястий. Бувають такі товстелезні баобабові дерева, що треба не менш, як п'ятнадцятьом людям узятися за руки, щоб те дерево навкруги обступити.

Одно баобабове дерево, то вже наче гайок невеличкий. Гілки на баобабі такі завтовшки, як наші товсті дерева. Дуже довго треба рости дереву, щоб стати таким товстим, і справді баобаби ростуть сотні років. Як уже постаріється баобаб, то стає дупнастий, от як верба наша. Та тільки дупла в баобабах дуже великі; буває таке дупло, що в ньому можуть стояти більш як сто душ людей. По тих баобабових дуплах люди живуть, як у хатах. А то такі дупла бувають, що в їх дірка зверху, і дощова вода наливається в дупло. То до такого дупла люди ходять по воду, як до колодязя. На баобабі і овоч росте завбільшки з велику диню; листя баобабове можна їсти.

Пальми ростуть рівні, рівні і дуже високі; бувають пальми заввишки метрів по сорок. А гілок на їх немає, тільки вгорі величезне листя; на деяких пальмах листя буває завдовжки метрів по шість, а то ще й довше. Найбільше людям користі з фінікової та з кокосової пальми. На фініковій пальмі росте солодкий

овощ фініки. Фініками люди і сами годуються, і верблюдів своїх годують, бо по тих краях хліб не росте. Без фінікової пальми не могли б люди в тих краях прожити. А то як має сім'я зо дві пальми, то має що їсти, не голодує.

На кокосовій пальмі ростуть кокосові горіхи. Вони довгасті, а завбільшки такі, як голова в людини. Зерно з горіха їдять, а з шкаралупи роблять посуд, бо вона дуже міцна. З пальм будують хати, а листям їх укривають, бо воно велике дуже й міцне і води крізь себе не пускає. З тих жилочок, що в листі, тчуть рогожі. Та все з пальм іде в діло.

Про одержу з бавовни.

По тепліших краях росте рослина, що зветься бавовняником.

Люди сіють бавовняник на полях. Він виростає невеликими кущами. Листя на ньому широке, лапате. Квітки на ньому червоні або жовті.

Як квітка опаде, то замість неї виростає таке, як маківка. Як та маківка поспіє, то вона розривається, а з неї вилазить невеличкий, завбільшки з маленьке яблучко, пучечок так, ніби вовни. Та вовна біла, як сніг. У вовні загорнене бавовняникове насіння. Вовна та зветься бавовною.

Люди збирають бавовну. Вони вичищають її од насіння. Тоді бавовну пакують у великі пакунки і розвозять скрізь.

На фабриках з бавовни прядуть нитки. З ниток машинами тчуть ситець, перкаль та інші тканини. Ті тканини бувають тоненькі і товсті; бувають і зовсім білі, і кольорові, як їх пофарбують фарбою. Зробивши на фабриці бавовняні тканини, продають їх у крамниці, а люди йдуть у крамницю і набірають собі там на одержу й білизну.

У нас на півдні України тепер сіють теж бавовну.

Сіячі.

Дивився якомсь син, як батько сів жито. Коли вони верталися додому, син і питає: „Жито сіють люди, а хто сіє дерева в лісі й травичку в полі?“ В цей саме час вітер ніс багато легеньких білих пушинок. Батько спіймав одну пушинку, показав синові й каже: „Ось глянь лишень,—сю пушинку приліплено до насіннячка рослинного. Вітер розпо-

сить оці насіння й сіє їх скрізь.“ „Вітер — це сіяч“, — подумав собі хлопець. Ідуть вони далі, аж дивляться, пташка клює ягоду. От батько й каже синові: „В ягодах є насіннячко, й пташки-ласухи разом із ягодами разносять усюди й насіннячко“. — „Пташки — це також сіячі“, — подумав хлопець. Ідуть далі, дивляться — в струмочку плывуть по воді насіння з крильцями, а подекуди вже й до берега пристали. „Вода — це також сіяч“, — подумав хлопець. Дивиться він, а до його одежі причепились на гачечках якісь насіннячка. Став він одривати їх, кидати на землю, а батько й каже: „От бач, і ти сієш тут насіння з якихось рослин. Он глянь, і в твоєї собачки Лиски на шерсті поначіплялося реп'яхів, і собачка теж розносить насіння з реп'яха.“ —

„Навіть Лиска наша, й та — сіяч!“ — промовив син.

Як проростає сім'ячко.

Коли покладемо сім'я бобу або гороху у воду й витягнемо на другий день, то побачимо, що вони набубнявіли й з них легко здирається кожушок. Під тим кожушком побачимо дві половинки, які вгорі ніби злучені між собою чимсь, схожим на гробачка. Ці половинки або *долі* сім'ячка звуться *листниками*. А що-ж то за гробачок, що притулився між ними? Один кінчик його, що скидається на хвостика, випнувся геть: це *корінець*, а в другім можна розглянути маленьку *бруньку* з двома ледве помітними *листочками*. Виходить, що в насіннячку є і корінець і маленька стеблинка: це ціла невеличка рослинка

в зародку; через те так і зветься — зародок. Ото-ж, коли зародок живий, то й сім'ячко проросте, а вмер зародок, то вже сім'ячко нічим не оживиш.

Не всі сім'ячка мають по два листники. Посадіть у землю зерна жита, вівса, пшениці, а днів за 3—4 вигребіть і розгляньте, що в них під кожушком: там геж зародок, але листник один, та ще й невеличкий. Як же із сім'ячка виростає рослина? А спочатку ви-

ходить, прoderши кожушок, корінець і починає рости вглиб землі. Через який час прокидається й брунька, виходить із щілини між листниками і пнеться вгору із землі. Коли то за-

родок бобу, то стеблина пробивається із землі двома малюсенькими зеленими листочками і виносить із собою й обидва листники. А от житнє зерно — те проростає зовсім інакше. Корінець тягнеться в землю і з нього виростає кілька таких самих корінців. Брунька ж випростується в тонісеньку рурочку, в якій складено листочки. Ця рурочка пробивається крізь кору землі, і з неї розгортаються вузьенькі листочки. А зерно лишається в землі. Коли паросток робиться все більший, то листники потроху зменшуються, зморщуються, а далі й зовсім опадають. Це через те, що зародок, поки розів'ється як слід, годується тим запасом, що в листнику, а виросте, увійде в силу, розів'є корінь і листя, то навіщо йому тоді оті листники, коли їжу можна тягти і з повітря, і із землі...

Як росте дерево.

Дерево так само, як і всяке інше живеє створіння, родиться, живе й умирає. Родиться дерево з насіннячка; упаде насіннячко у вогку землю, пустить у землю корінчик, а вгору паросток, ото й є вже деревце. Багато літ росте воно, поки виросте високим, гіллястим.

Дерево живиться тим соком, що висисає своїм корінням із землі. Та не тільки із землі дістає дерево собі пожиток: тягне воно їжу і з повітря. Цю роботу вже робить для дерева його листя.

Листя дістають з повітря те, що дереву потрібне й чого немає в тім соку, котрий дістають коріння.

Спіднім шаром кори тече їжа, розпущена у воді, витягнена корінням угору, до листя. В листях вона переробляється й стає пожиточним соком. А вже з листя сік розходить ся скрізь по дереву. Сік отой живить і стовбур, і віти, й цвіт, і овоч на дереві. Квіти цвітуть, сохнуть і лишають після себе овоч з насінням. Насіння падає на землю, і з нього виростають нові дерева. Так усе дерево працює весну, літо й осінь. Настане зима, листя осиплеться, все дерево замре, поки весняне тепло не зогріє землю, поки коріннячко не почне знову ссати воду й їжу із землі. Тоді набучають на деревах бруньки, покажуться зелені листочки й знов починають свою роботу. У хвойних дерев, замість листя,— голки або глиці. Ці глиці роблять для дерева ту саму роботу, що й листя.

Верба.

У Вербну неділю вернувся господар з церкви і приніс із собою свячену вербу. Пішов він на город і заткнув ту вербу в землю. Через кілька днів на кілку вербовому почали розвиватися листочки, а там стали рости і гіллячки, а в землю кілок пустив коріння,—почала верба рости. Восени вже чоловік не міг натішитись з свого деревця. Верба з кожним роком розросталась. Хлопці малі грались під вербою, лазили на неї, ламали з неї гіллячки. В літню спеку часто, натомившись, спочивали в холодку, обідали і полуднували під вербою.

Чоловік той, що посадив вербу,—давно вже помер, а вона все росла. Старший син двічі зрубав усе гілля з неї і топив ним. Верба все росла. Обрубають її кругом, зоставлять тільки пень; а вона на весну знову випустить гілля... Зеленіє здалеку, укрита густими вітами.

Перестав хазяїнувати й старший син, і село перевели на друге місце, а верба все росла на чистім полі. Чужі люди їздили і рубали її, а вона росла. Грім ударив у вербу, одчавнув цілу половину її, а вона з одного боку росла та зеленіла. Якийсь чоловік хотів зрубати її на колоду, підрубав і покинув. Верба почала підгнивати після цього. Одного літа буря звалила її додолу. Верба держалась на одній корі, а все-таки не всихала, а пишалася вся зелена як і давно, одягнена пишним зеленим листом. Раз на весні хлопці пасли коней. Стало їм холодно, і вони почали розкладати багаття: набрали торішнього бур'яну, наламали сухих гілляк з верби, розіклали все це в дуплі і підпалили. Зашипіла верба спершу, але-ж вогонь почав переходити на сухі частини дерева, і вся середина верби потлілась і по-

чорніла. Похилились гіллячки, зів'яли листочки, що ще зеленіли до того. Хлопці погнали коней додому. Залишилось в полі саме тільки напів обгоріле старе душло верbove.

Що дають нам рослини.

Трава, 'дерева, кущі, пашня, городина, гриби — це все рослини.

Рослини дають нам багато пожитку. З деяких рослин ми користуємося листям; з других їмо овочі; з третіх збираємо сім'я для виготовлення з нього олії, четверті дають нам свої цибульки; п'яті — коріння... З багатьох рослин роблять ліки, фарби.

Рослини годують собою не тільки людей, а й усе, що живе й дихає; деякі тварини все життя своє тільки рослинами й харчуються; а другі їдять тих тварин, що годувалися рослинами. І виходить, що як би не було рослин, то всі тварини й люди по-вмирили б.

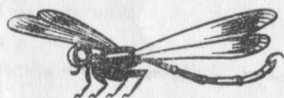
Рослини не тільки харчують нас, але й зодягають. Крім їжі та одежі, вони дають нам матеріял для наших меблів і для тисячі дрібних речей, що нам потрібні.

А скільки ж іще краси надають вони нашій землі...

Літній день на пастівнику.

Сонце стояло як-раз над головою, не гріло — палило; польовий вітер такий сухий, гарячий! Овечата ледве сновигали по траві, шукаючи тіні і не знаходячи, жалібно деренчали; голови їх хилились, боки ходором ходили; чорний бичок, лупаючи очима, де стояв, там і ліг; руденьке телятко бекало, мов жалілось: та й душно ж! Справді було душно, аж варко — так душно. Ніде було заховатись, ніде голову приткнути в тінь, бо й тіні не було, — сонце стояло як-раз над головою. Степ мов палав під його світом, зв'ялена трава хилилась додолу; ніде ні птичого голосу, ніякого гуку не чути, хіба де здалека донесеться, як хававкне перепел, ударить раз, удруге, та й замовкне... І в гаю помовкло птаство; одно поховалось по гніздах, друге полетіло за здобиччю, одна тільки бездомна птиця — зозуля, перелітаючи з деревини на деревину, сумно кувала.

ЗМІСТ

I. В ШКОЛІ І ДОМА.

	Стор.
1. До школи. — Переклад <i>Ф. Пошивайла</i>	3
2. Шана і дяка. — <i>Б. Грінченко</i>	4
3. Школяр. — <i>А. Тесленко</i>	4
4. Читанка й граматка. — <i>Л. Глібів</i>	5
5. Приказки. Загадки	6
6. Петрусь. — <i>Ф. Пошивайло</i>	6
7. Скільки літер у граматці. — З читанки „Веселка“	7
8. Пилипко — <i>З Л. Толстого</i>	10
9. Бруденький зшиток. — <i>Старицька-Черняхівська</i>	12
10. Окуляри. — Нар. оповідання	14
11. Баю-Баю. — <i>Я. Щоголів</i>	15
12. Дідусь	16
13. Зайчики. — <i>О. Олесь</i>	16
14. На цвинтарі. — Вірш.	17
15. Зорі. — <i>Б. Грінченко</i>	17
16. Щаслива сім'я. — <i>Т. Шевченко</i>	18
17. Як зачалася молитва „Отче наш“	19
18. Бабуся. — <i>П. Куліш</i>	20
19. Рідний брат поросяткові. — <i>М. Сибіряк</i>	21
20. За компост	23
21. Небезпечний приятель. — <i>Ф. Пошивайло</i>	24

II. ВОСЕНИ.

22. Осінь. — З читанки „Вінок“	26
23. Восени. — Вірш з читанки „Вінок“	27
24. Журавлик. — <i>Н. Забіла</i>	27
25. Жолуді та кавуни	28
26. По гриби	29
27. Зелені рослини	30
28. Корінці й вершки (стара байка)	31
29. Дід і хлопець	32
30. Струшені яблучка	32
31. Яблунька	34
32. Гарбуз. — Народна пісня	35
33. Як Сашко перелякався. — <i>Ф. Пошивайло</i>	36

III. СЕРЕД ЛЮДЕЙ.

Стор.

34. Які бувають люди	37
35. Федько	37
36. Брати	38
37. Робочі руки. — <i>С. Бердяєв</i>	39
38. Казка про роботящого цигана	40
39. Ледачий Гриць. — Пісня	40
40, 41. Клим, Будяк. — Байки <i>Боровиковського</i>	41
42. В німецькому селі. — За <i>Г. Петровим</i>	41
43. Чужий сад. З білоруської пер. — <i>Ф. Пошивайла</i>	43
44. Орачі і муха. — <i>Л. Глібів</i>	44
45. Від мотики до електричного плуга	45
46. Наша хата. — <i>М. Коцюбинський</i>	48
47. Від печери до будинка - велетня	48

IV. ЗИМА.

48. Два морози. — Казка	53
49. Під снігом. — <i>Г. Чупринка</i>	56
50. Няня. — <i>Я. Щоголів</i>	57
51. Як ми взимку пташок годували	57
52. Зимній ранок. — <i>Я. Щоголів</i>	59
53. Сніжинки. — <i>М. Чернявський</i>	60
54. Різдвяні свята	61
55. Нова рада стала. — Колядка	62
56. На Йорданській річці.	63
57. Ой сів Христос.	63
58. Щедрик - ведрик	64
59. На новий рік.	64
60. Щедрівка. — <i>Я. Щоголів</i>	64

V. СЕРЕД ТВАРИН.

61. Серед тварин. Малюнок — загадка тварини.	65
62. Коник хоче підкуватись. — З читанки <i>Грінченка</i>	66
63. Кобила. — З <i>М. Левіцького</i>	66
64. Собака й кінь. — Байка. <i>Л. Глібова</i>	67
65. Корова	68
66. Собака та дитина	70
67. Свійські тварини далеких країн.	71
68. Слон	73
69. Овечий цирк. — Переробка <i>Ф. Пошивайла</i>	74
70. Жаба та віл. — Байка <i>Л. Глібова</i>	76
71. Клятий ворог худоби.	77
72. Родичі	79
73. З переляку. — <i>С. Руданський</i>	80
74. Вовк - дурень. — Казка з білоруської, переклад <i>Ф. Пошивайла</i>	81
75. Орел і кішка	83

	Стор.
76. Л е в	84
77. Ведмідь	85
78. Гризуни.	85
79. Гадюка.	86
80. В інших людей	87
81. Щиглик. — П. Грабовський	88
82. Яка користь від пташок.—З білоруської переклад Ф. Пошивайла	89
83. Свійська риба. — Ромерс	90
84. Риб'ячі танці. — Народна пісня	90
85. Невдалий сніданок	91

VI. РІДНИЙ КРАЙ.

86. Рідний край	94
87. Україна. — Вірш В. Самійленка	94
88. Гімн. — Слова Чубинського	95
89. Село. — І. Нечуй-Левицький	95
90. Село. — Т. Шевченко	96
91. На хуторі в Борзенщині. — Г. Барвінок	96
92. Ластівка. — Б. Грінченко	99
93. Місто. — П. Мирний	100
94. Грицько у місті	101
95. Бджола і муха. — Байка Л. Глібова	103
96. Лавра Печерська. — Ф. Пошивайло	104
97. На чужині. — Т. Шевченко	106
98. Степами на шахти. — С. Черкасенко	106
99. Наше багатство. — З чит. Білоусенка	108
100. Приспів.	110
101. Наша пісня. — Т. Шевченко	111
102. Стоїть явір. — Пісня	111
103. Ой, ізза гори. — Пісня	112
104. Ой гаю, мій гаю. — Пісня	112
105. Життя Т. Шевченка	113
106. Заповіт. — Т. Шевченко.	115
107. Буря на Дніпрі. — Т. Шевченко	116
108. Італійський хлопець. — З Д. Амічіса	116
109. Буковина. — Воробкевич	117
110. Дітям. — П. Грабовський	118

VII. ІНШІ КРАЇ.

111. В холодних країнах. — Ф. Пошивайло	119
112. Сахара. — Ф. Пошивайло	120
113. Папуаси. — Ф. Пошивайло	122

VIII. ВЕСНОЮ.

114. Крига. — В. Винниченко	124
115. На весні. — М. Возчок	127
116. Подоріж води.	127

	Стор.
117. Великодні святки. — <i>М. Г.</i>	129
118. Христос Воскрес! — <i>Колодяжинська</i>	130
119. На Великдень біля церкви. — <i>Г. Барвінок</i>	130
120. Весною на полі. — <i>П. Мирний</i>	131
121. Зоре моя вечірняя. — <i>Т. Шевченко</i>	132
122. Садок. — <i>М. Вороний</i>	133
123. Веснянка. — <i>О. Олесь</i>	126
124. Жайворінки. — <i>О. Олесь</i>	126
125. Насадження лісу.	134
126. Береза.	134
127. Старий дуб.	136
128. Лопуцьки. — <i>М. Г.</i>	137
129. Папір.	137
130. Білі лілії	138
131. Яблуні. — <i>Л. Толстой</i>	139
132. Хліб на дереві росте.	140
133. Найбільші на світі дерева. — <i>М. Г.</i>	141
134. Про одержу з бавовни. — <i>Б. Грінченко</i>	142
135. Сіячі.	143
136. Як проростає сім'ячко	144
137. Як росте дерево.	146
138. Верба.	147
139. Що дають нам рослини.	148
140. Літній день на пастівнику. — <i>П. Мирний</i>	149

Відповідальний редактор *Ф. Тирель*.

Редактор *І. Михайленко*.

Раніш, чим користуватись цим підручником, редакція прохає виправити в ньому такі виявлені помилки:

Сторінка	Рядок	Надруковано	С л і д
3	4 зверху	не цурайтесь	не цурайтесь
5	8—9 знизу	чи не думаєш бува, стать за панібрата,	чи не думаєш, бува, стать за панібрата
6	9 зверху	Мовчки говорить	Мовчки говорить,
9	13 зверху	Брязь, — віконце відчи- нилось	Брязь, — віконце відчи- нилось,
14	4 знизу	нічого не розбира".	нічого не розбира.
17	13 зверху	бідне сиротя,	бідне сиротя.
27	3 знизу	Там, де вошко тхне теплом,	Там, де вошко, тхне теплом,
30	11 зверху	відповіла Оксанка	відповіла Оксанка,
32	5 зверху	корінці	корінці"
62	2 знизу	На колінця припадають	На колінця припадають,
82	1 зверху і далі	ззім	з'ім
93	5 знизу	слухає и поважає	слухає й поважає
100	16 зверху	Багацтво	Багатство
100	7 знизу	наїдками, й напнтками	наїдками й напнтками.
103	1 знизу	не жити	не жить
104	2 знизу	в стародавні часи, тут у	в стародавні часи тут, у
108	7 знизу	Лаврі жили	Лаврі, жили
110	11 зверху	багацтво	багатство
124	6 зверху	Багоявленський	Богоявленський
128	4 знизу	багацтва	багатства
132	8 знизу	сокиріна	сокрина
139	1 зверху	квіткі	квітку
139	6 знизу	коріні	корені
140	7 знизу і далі	овощ	овоч
148	10 зверху	збіраємо	збираємо
151	6 знизу	життерадісність	життерадісність